شهرڪي

آڪٽوبر - ڊسمبر 1995 جلد 1 شمارو 1

اندرين صفحن ۾

* پاڪستان ماحولياتي بچاءَ ايڪٽ 1995ع جو تجزيو
* ماحولياتي ڳڻلاڻ ۽ سنڌي صحافت
* گهاري ۾ زهريلو صنعتي ڪچرو
* ماحولياتي خبرون
* نوري آباد جي ڪارخانن جو زهر ڪيئن ڪوٽ ڏاٽهن

شاهبندر
پاڪستان لاءِ نيو آرلينس

فرحان انور

مشهور نيو آرلينس بندر جي تصوير. شاهه بندر ۾ ان بندر جهڙيون سڀ خاصيتون موجود آهن جو انهن جي ترقي سان اهو ڪراچيءَ جو متبادل بندر ٿي سگهي ٿو.

تازو ٿي نون اوٺهن سامونڊي بندرگاهن جي اڏاوت جي حوالي سان تمام گهڻيون ڳالهيون ڪيون ويون آهن ۽ ڪيٽي بندر ۽ گوادر وارن هنڌن کي ڪراچي جو متبادل سمجهيو پيو وڃي. انهن رٿائن جي حوالي سان وڏيون اميدون هڏل آهن ۽ حڪومت انهن ڪوششن ۾ رڌل آهي ته ڏيهي ۽ پرڏيهي سيڙپڪارن کي آماده ڪري ته جيئن اهي گهڻ رخين رٿائن کي شروع ڪرڻ لاءِ پيسو سيڙائين

انهيءَ سلسلي ۾ ملڪ جي اهم تعليمي اداري اين اي ڊي مطالعو ڪيو آهي، جنهن ۾ شاهبندر جي علاقائي اهميت تي زور ڏنو آهي، جنهن کي هيل تائين نظرانداز ڪيو ويو آهي ان اداري رٿابندي ڪندڙن ۽ اڏاوت جي ماهرن تي زور پريو آهي ته اهي اونهي سمنڊ واري بندرگاهه جي اڏاوت جي حوالي سان جوڳن متبادلن تي ڌيان ڏين ۽ رٿا تي ڳوڙهي انداز ۾ ويچارين.

لفظ 'بندر ' (سامونڊي بندرگاهه) جهازن جي خدمتن ۽ شين جي لاهڻ ۽ چاڙهڻ لاءِ ڪڏيل طور تي استعمال ٿئي ٿو

پهرين ضروري ڳالهه اها آهي ته جهاز سلامتي سان بندرگاهه تي پهچي سگهن. اهڙي ريت ڪليل سمنڊ تائين رسائيءَ لاءِ ضروري هجي ٿو ته لنڪ وسيع ۽ ويڪرو هجي. جنهن لاءِ ضروري آهي ته انهيءَ بندرگاهه معرفت سولائي ۽ آساني سان جهازن کي امداد مهيا ڪري سگهجي

ڏسو صفحو 2

گارڊن ايسٽ
۾ نورا ڪشتي

رولينڊ ڊي سوزا

جيڪي ڪجهه ڪراچي اوپر جي علائقي ۾ ٿي رهيو آهي، جيڪڏهن هن شهر جا شهري نه جاڳيا ۽ عمل نه ڪيائون ته سياڻي باقي سڀني علائقن ۾ به ائين ٿي ٿيندو.

پاڪستان ۾ هر لمحي وڌندڙ آبادي ۽ وڌندڙ ماديت پرستيءَ سبب زمين جو ناجائز ۽ غير قانوني استعمال وڌندو پيو وڃي. اهو تصور ته "ڪو ماڻهو خدا جي زمين جي ڪنهن ٽڪري جو مالڪ ٿي نٿو سگهي ۽ هو ته فقط ان جو عارضي سنڀاليندڙ آهي،" هاڻي اسان لاءِ اجنبي تصور آهي. ٿورڙن ماڻهن جي لالچ هيڪاندي ماحولياتي خرابي پيدا ڪئي آهي ۽ عوامي زمين کي واپاري يا انفرادي استعمال ۾ آڻي ان جي صورت بدلائي ڇڏي آهي. اوچين عمارتن جي اڏاوت، اڏاوتي ضابطن جي زبردست پيڪڙي آهي ۽ ان سان ان ماحول کي ناقبل تلافي نقصان پيو ٿئي، جنهن ۾ اسان رهون ٿا، ڪم ڪيون ٿا يا رانديون ڪريون ٿا.

اهڙو هڪ وڏو مثال ڪراچيءَ جو گارڊن ايسٽ وارو علائقو آهي.

پس منظر

گارڊن ايسٽ ڪوارٽرز 20 صديءَ جي موڙ تي قائم ڪيا ويا هئا ۽ ڪراچيءَ جي ان ننڍڙي ڪاسموپوليٽن شهر ۾ ڪجهه لک ماڻهن جي رنگارنگ آبادي هئي، هندو، پارسي، ڪوائي، خوجا اسماعيلي ۽ مسلمانن جون ڪجهه ٻيون برادريون.

هڪ يا ٻه منزلہ بنگله 800-2000 چورس والن جي پلاٽن تي اڏيا ويا.جن

ڏسو صفحو 11

ڊي ڪروز روڊ گارڊن ايسٽ جي سينٽ لارينس چرچ جا ڦبا جيڪي هاڻي اوچين عمارتن جي پويان لڪي ويا آهن.

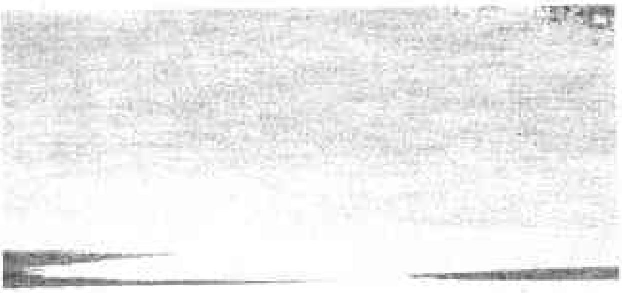

ڪراچيءَ کان 150 ڪلوميٽر پري واڙي ڪريڪ وٽ شاهبندر وارو ماڳ جيڪو اونهي سمنڊ جي بندرگاهه لاءِ هڪ آئيڊيل جاءِ آهي.

بقايا: شاهبندر

هي ڳالهه اها اهم هجي ٿي ته جهاز بندرگاهه تي پهچي سگهن ۽ لنگر انداز ٿي سگهن، اهي اتي بيهي سگهن ۽ سامان ڪٺي ۽ لاهي سگهن، هارڊ رسد جي سهولت حاصل ڪري سگهن. اهو مطالعو اين اي ڊي يونيورسٽي جي سول انجنيئرنگ ڊپارٽمينٽ ڪيو آهي.

انهيءَ مطالعي جي نگراني پروفيسر سعيد احمد خان ڪئي. مطالعي ذريعي اها حقيقت سامهون آئي آهي ته شاهبندر جي آس پاس ۾ بندرگاهه آساني سان اڏي سگهجي ٿو. انهيءَ بندرگاهه معرفت واڙي ڪريڪ Wari Creek تائين رسد ٿي سگهي ٿي، جيڪا ڊيلٽا جي وسيع ترين ڪاري (جيڪا ڪراچي کان 150 ڪلوميٽر جي فاصلي تي واقع آهي) آهي. سراسري طور تي ان ڪاريءَ جي ويڪر ۽ اونهائي 2500 ميٽر ۽ 6 ميٽر تائين آهي.

صدين کان اتي انساني سرگرمين سبب سنڌوءَ جي وهڪري ۾ تبديلي ايندي رهي آهي. سنڌوءَ جي موڙ ۾ بئراجن، بندن ۽ ڪينالن جي اڏاوت کان پوءِ پڇڙي واري حصي ڏانهن پاڻي جي وهڪري ۾ لٽ ۾ جوڳي گهٽتائي آئي آهي. سنڌو جي ڊيلٽائي تي هنڌ ڪاري پاڻي جي چڙهت ۾ اضافو ٿيڻ سبب پڇڙي وارو حصو متاثر ٿيو آهي. سنڌ جا ڪيٽرائي ساموندي علائقا سمنڊ جي وارن ۾ اچڻ کان پوءِ اتان جي زمين ڏهڻ ۾ تبديل ٿي وئي آهي.

بوڊ اچا بيو مسئلو آهي. 1993ع ۾ آيل بوڊ جي نتيجي ۾ ڪيٽي بندر جو سڄو علائقو مڪمل طور تي پاڻي هيٺ اچي ويو هو. جڏهن ته شاهبندر جي آسپاس واري زمين جيڪا اوچي هنڌ تي آهي ۽ سنڌوءَ جي بوڊ ۽ ويرن کان بچيل آهي. هتان جي زمين زرخيز آهي، جيڪا حيوانات ۽ نباتات سان پريور آهي ۽ اتي تمر جا ٻيلا آهن. اهو شاهوڪار ترين آبي نظام مان هڪڙو علائقو آهي. جيڪو چوڏاري وسيع پٽاڻي تي پکڙيل آهي.

ڪنهن به ترقياتي رٿا لاءِ اهو ضروري هجي ٿو ته اها اهم ڪهرجن جي ڪسوٽي تي پوري لهي ۽ ان جي آسپاس وارن مرڪز تائين آساني سان پهچ ٿي سگهي. (ان سان گڏ ٻيون بنيادي ڪهرجون پوريون ٿيڻ ضروري آهن) شاهبندر گوٺ انهيءَ ڪسوٽي تي پورو لهي ٿو. (انهيءَ تائين ٺٽي، سجاول، چوهڙ جمالي ذريعي آساني سان پهچ لاءِ چوهڙ جمالي کان شاهبندر تائين پڪو رستو پڻ آهي) علائقي ۾ بنيادي سهولتون موجود آهن. ڪوسٽ گارڊ جهڙيون سرڪاري ايجنسيون علائقي ۾ سرگرم عمل آهن.

شاهبندر- واڙي ڪريڪ پورٽ جي موجوده ترجيح اها آهي ته انهيءَ بندرگاهه کي سنڌو درياءَ معرفت اندروني جهازرانيءَ واري چئنل سان جوڙي سگهجي ٿو. ملڪ جي مٿين حصي مان محفوظ طريقي ۽ گهٽ خرچ سان شيون آڻي سگهجن ٿيون.

سماجي- اقتصادي ترقي ۽ ان علائقي تي اثر

شاهبندر جي آسپاس ۾ اونهي سمنڊ جي بندرگاهه جي اڏاوت لاءِ رپورٽ ۾ مختلف رخن جو جائزو ورتو ويو آهي.

شابندر جي پنهنجي دفاعي اهميت پڻ آهي، اهو رٿابندي جي ماهرن کي موقعو فراهم ڪري ٿو ته سنڌ جي پوئتي پيل علائقي جي سماجي، اقتصادي صورتحال کي بهتر بڻايو وڃي. ڪراچي ۽ بن قاسم پورٽ اڳ ۾ ئي سنڌوءَ جي ساڄي ڪپ جي علائقن جي ڪهرجن کي پورو ڪن ٿا، سنڌو جي کاٻي ڪپ جو علائقو شايد ايترو خوش قسمت ناهي.

اها انتهائي ڏکوئيندڙ ۽ بدقسمتي جي ڳالهه آهي ته ٿر، بدين ۽ ننگر پارڪر جا علائقا قدرتي وسيلن (اهي مڙئي علائقا سنڌ جي کاٻي ڪپ تي شاهبندر سان لڳن ٿا) جي باوجود گهٽ اسريل آهن ۽ اها ساڳي صورتحال سڄي ملڪ جي پڻ آهي.

بدين تيل جي وسيلن سان شاهوڪار آهي.

شهري- سي بي اي

دي فريڊرڪ نعمان فائونڊيشن

جي ٿورائتي آهي، جنهن اڳوڻن سيني نيوز ليٽرن جي ڇپائيءَ ۾ اسان جي مدد ڪئي.

شهري
206-G، بلاڪ 2، پي اي سي ايڇ ايس
ڪراچي-754000 پاڪستان
فون نمبر: 453-0646
فيڪس: 92-21-4548226

ايڊيٽرز
حميرا رحمان- بدر ابڙو
فون: 492-3917، فون فيڪس: 494-8118

مئنيجنگ ڪميٽي:
چيئرپرسن: قاضي فيض عيسيٰ
وائيس چيئرپرسن: حسن جعفري
جنرل سيڪريٽري: عنبر علي ڀائي
خزانچي: خطيب احمد
ميمبرس: دانش آذر زوبي- فرحان انور- وڪٽوريا ڊي سوزا- حسن مرچنٽ- نويد حسن- حميرا رحمان

"شهري" اسٽاف:
ڪوآرڊينيٽر: مسز منصور
اسسٽنٽ ڪوآرڊينيٽر: عامره قيصر
آفيس اسسٽنٽ: تمثيل احمد
انچارج قانوني شعبو: عنبر علي ڀائي

"شهري" سب ڪميٽيون:
i) اليڪٽي- خطيب
ii) تحفظ ورثو- دانش آذر زوبي- حميرا رحمان
iii) سٽيشنري ۽ رابطا
حميرا رحمان- حسن جعفري
iv) قانون: قاضي فيض عيسيٰ- عنبر علي ڀائي
v) باغ ۽ تفريح (ترقي): خطيب احمد
vi) فنڊن جو حصول: عمران شيخ

سب ڪميٽيءَ لاءِ ميمبرشپ "شهري" سي بي اي جي سڀني ميمبرن لاءِ کليل آهي.
هتي ڇپيل مضمون جي ڪنهن به هنڌ ڇپائيءَ جي اجازت ڪئي وڃي ٿي، جيڪڏهن حوالو ڏنو وڃي. "شهري" جي نيوزليٽر ۾ ڇپيل مضمون/ خبرون سان ايڊيٽر/ ايڊيٽوريل بورڊ جو سهمت هجڻ ضروري ناهي.

سهائتا جي آجيان ڪئي وڃي ٿي.
سهائتا لاءِ خواهشمندن کي ليکڪ جي رضامندي لاءِ "شهري" آفيس سان رابطو ڪرڻ گهرجي. "شهري" نيوزليٽر هيٺين، وچين ۽ مٿين طبقي شاگردن، پيشورن، ماحولياتي، پاليسين ٺاهيندڙن، غيرسرڪاري تنظيمن ۽ ٻين تنظيمن وٽ پڙهيو وڃي ٿو.

"شهري" سي بي اي پرڏيهي ۽ ملڪي ڪمپنين کي درخواست ڪري ٿي ته اسان جي نيوز ليٽر جي ڇپائي ۽ پبليڪشن ۾ اشتهارن يا چندن جي صورت ۾ مدد ڪن.

Member of
IUCN
The World Conservation Union

سنڌ جو ڊيلٽا ۽ عربي سمنڊ

دڙي (2500 بي سي) کان شروع ٿيو هو. اهو نظام مسلمانن جي اچڻ تائين تمام گهڻو وڌيو ويجهو ۽ برطانيا جي حڪمرانيءَ ۾ ان وڌل اهو نظام ختم ٿيو، جڏهن انگريز نندي ڪنڊ ۾ 1871ع ڌاري ريلوي جو نظام متعارف ڪرائڻ وقت ٽڪڙن ۾ اهو نظام ختم ڪري ڇڏيو.

اها انتهائي افسوس جوڳي ڳالهه آهي ته هيل تائين اسان جي پاليسي تيار ڪندڙن ديسي جهازراني (جيڪو تمام گهڻو سستو ۽ ماحولياتي لحاظ کان شين آڻڻ جو بهترين نظام آهي) ڏانهن جوڳو ڌيان نه ڏنو جيتوڻيڪ طاقتون ۽ دهشت واري سنڌو اڄ به اسان جي اختيار ۾ آهي.

اسريل دنيا ۾ اڪثر شيون پاڻيءَ ذريعي نيون وينديون آهن. ميسيسپي ندي جي ڊيلٽا وري هنڌ تي واقع نيو آرلينس سامونڊي بندرگاهه هڪ ئي وقت سامونڊي بندرگاهه ۽ ديسي جهازراني جي نظام طور ڪتب اچي ٿو. اهو اسان لاءِ نموني طور آهي، جنهن جي طرز تي اسان واڙي ڪريڪ- شاهبندر جي علائقي ۾ بندرگاهه جي اڏاوت ڪري سگهون ٿا.

هن مقصدن (سامونڊي ۽ ديسي جهازراني) لاءِ قائم ڪيل نيو آرلينڊ بندرگاهه هجڻ ڪري شهر جي معيشت کي وڏيڪ هٿي ملي آهي. انهيءَ مصروف بندرگاهه، پنهنجي ڪاسموپوليٽن ماحول سان گڏ، معيشت جي واڌاري ۾ اهم مرڪز طور خدمت ڪئي آهي، جنهن جا شهري زندگي جي مختلف پهلوئن تي اثر نمايان ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پنهنجي دفاعي لحاظ کان جوڳي اهميت ڪري نيو آرلينس دنيا جي اهم ترين اناج وارن بندرن ۾ ڳڻجي ٿو.

شاهبندر جي دفاعي اهميت پڻ ساڳي نوعيت جي آهي. سنڌ جي پوئتي پيل ۽ انتهائي لتاڙيل عوام جي سماجي، اقتصادي صورتحال جي بهتري سان هنهي مقصدن لاءِ ترقي پورٽ جي مقصدن ۾ شامل ٿي سگهي ٿي.

انهيءَ رٿا سان هڪ ٻيو فائدو به ٿي سگهي ٿو. اهو ته شاهبندر معرفت سنڌوءَ تائين پهچ ذريعي ان جي آسپاس ۾ رهندڙ ماڻهن کي تازو پاڻي فراهم ڪري سگهجي ٿو. پاڪستان ۾ دنيا جي وڏي ۾ وڏي آبپاشي نظام جو جار آهي. ايستائين جو ڪجهه ڪينال، يورپ جي وڏين ندين کان وڏا آهن. هاڻ وقت اچي ويو آهي، جو انهيءَ ڪمائتي ذريعي کي استعمال ڪري فائدو حاصل ڪجي ته جيئن هن رٿا معرفت ملڪ ۾ سماجي، اقتصادي خوشحالي جو نئون دور شروع ڪري سگهجي.

تفريحي ترقي

نيو آرلينس جيان هن بندرگاهه واري علائقي ۾ ايرندڙ تفريحي ماڳ ٺهڻ جي پڻ وڏي سگهه آهي. گهڻ رخين تفريحي سرگرمين جهڙوڪ بوٽنگ، ڪئمپنگ ۽ فشنگ ذريعي مقامي معيشت کي هٿي وٺائي سگهجي ٿي. انهي هنڌ کي هجرت ڪري ايندڙ پکين جي جنت طور متعارف ڪرائي سگهجي ٿو.

انهيءَ حقيقت کان ڪنهن کي به انڪار ناهي ته پاڪستان لاءِ نئين سامونڊي اوڀهي بندرگاهه جي اڏاوت وقت جي اهم ضرورت آهي. اهو ئي اهم وقت آهي جڏهن سنڌ جي پوئتي پيل علائقن کي سماجي ۽ اقتصادي ترقي وٺرائجي ۽ ملڪ جي ٻين حصن کي پڻ مدد فراهم ڪجي. جڏهن ته ان ڳالهه کي پڻ محسوس ڪرڻو پوندو ته بندرگاهه جي ڪاميابي لاءِ ان جي هنڌ جي چونڊ پڻ اهم ڪردار ادا ڪندي. جيڪڏهن بندرگاهه صحيح هنڌ تي قائم نه ڪيو ويو ته، نه صرف انجنيئرنگ جي مهارت پر مقصد ئي ضايع ٿي ويندو. اسان کي اهڙي بندرگاهه جي ضرورت آهي جنهن سان وڏي صنعت امپورٽ ۽ ايڪسپورٽ جي سامان کي سهوليت ملي ته جيئن ڪراچي تان دٻاءُ گهٽجي ۽ قومي ترقي ٿئي.

شاهبندر- واڙي ڪريڪ وارو علائقو گهربل مقصدن جي حاصلات لاءِ اهم ٿي سگهي ٿو. اها حقيقت آهي ته ترقي جي ڪجهه ناميارن ماهرن جو ايمان آهي ته ڄاڻايل علائقو ئي اوڀهي سمنڊ جي بندرگاهه لاءِ بهترين هنڌ آهي، ايستائين جو اوائل جي بنياد تي، ان کي اهميت ڏني سگهجي ٿي.

انهيءَ مسئلي تي وڌيڪ اڀياس جي ضرورت آهي، ته ٻيا ڪهڙا ڪهڙا متبادل آهن ۽ ان لاءِ هن گهڻ رخي ترقياتي پروجيڪٽ تي ڳري رقم پڻ خرچ ٿي سگهي ٿي.

(فرحان انور شهري- سي بي اي مئنيجنگ ڪاميٽي جو ميمبر آهي)

ٿر ۾ ڪوئلي جا وڏا ذخيرا آهن ۽ ننگرپارڪر ۾ اعليٰ قسم جي چيني مٽي ۽ گرينائيٽ جا ذخيرا آهن. (اهو مٽيريل اسان ٻاهران گهرايون ٿا).

شاهبندر ويجهو اوڀهي سمنڊ جي بندرگاهه جي اڏاوت سان انهن قدرتي وسيلن تي آساني سان پهچ ٿي سگهندي، تيل جا ڪارخانا، پيٽرو ڪيميڪل صنعت، ٿرمل پلانٽ، چانتا ڪلي ۽ ٽائون ٺاهڻ جا ڪارخانا به زرعي بنيادن جي ڪارخانن سان گڏوگڏ لڳائي سگهون ٿا. انهيءَ گهڻ رخي ترقياتي عمل ذريعي علائقي جي سماجي، اقتصادي صورتحال بهتر بڻائي سگهجي ٿي. مقامي سطح تي بيروزگاري جي پاڙ پٽي سگهجي ٿي، سنڌ ۽ ملڪ جي ٻين حصن جي بيروزگار نوجوان لاءِ روزگار جا ذريعا مهيا ٿي سگهن ٿا.

علائقي لاءِ اهم ڳالهه اها ٿيندي ته توانائي جون گهرجون پوريون ٿي سگهنديون. جيڪڏهن اهڙي رٿا تي واقعي سنجيدگي سان عمل ڪيو وڃي ته اها ڪراچي بندرگاهه ۽ ان سان لاڳاپيل سهولتن جيان عوام جي ترقي ۾ اهم حصي طور شامل ٿي سگهي ٿي.

هڪ ٻيو معاملو جيڪو تمام گهڻو ڌيان لهڻي ٿو، هي آهي ته انهيءَ بندرگاهه جي اڏاوت سان ملڪ جي مٿئين حصي کان شيون ۽ سامان گهرائي سگهجي ٿو. انهيءَ سلسلي ۾ شاهبندر- واڙي ڪريڪ، علائقي جي لحاظ کان ڪاٻ رنڊڪ نه بڻبو. موجوده ريلوي لائين بدين تائين موجود آهي، جنهن ذريعي تمام گهٽ سفر ڪيو ويندو آهي. انهيءَ ريلوي لائين نيشنل گرڊ سسٽم تائين بندر گاهه جي علائقن سان جوڙي سگهجي ٿو. جڏهن ته سنڌ، پنجاب ۽ پاڪستان جي اترين علائقن لاءِ متبادل رستا، پڻ موجود آهن. اهي رستا نه ئي سنڌو درياءَ مٿان لنگهن ٿا نڪي سنڌ جي انهن علائقن مان، جيڪي وڏي آبادي وارا آهن.

اندروني جهازراني

پروفيسر سعيد، جنهن ابتدائي خيال سان گڏوگڏ اڀياس جي نگراني پڻ ڪئي، انهيءَ پاڻي ذريعي ڏاڍي جوشيلي نموني شاهبندر جي اهڙن امڪانن تي ڳالهايو آهي. هن جو چوڻ آهي ته، اهو نظام شاهبندر- واڙي ڪريڪ وارو نظام بندرگاهه جي اڏاوت جي نتيجي ۾ سولائي سان جهازراني لاءِ کولي سگهجي ٿو. هن جو خيال آهي ته بندرگاهه کي اندروني جهازراني لاءِ چينل ذريعي سنڌو درياءَ جي مٿئين حصي سان اثرائتي نموني جوڙي سگهجي ٿو. انهيءَ بندرگاهه ذريعي سنڌو درياءَ کي (گهٽ ۾ گهٽ ڪالاباغ تائين) ملڪ اندر Lock and dam جهازراني سرشتي جي مدد سان آبي مال برادري جي نظام طور استعمال ڪري سگهبو.

تاريخي لحاظ کان سنڌو درياءَ تي ديسي جهازراني جو نظام موهن جي

ماحولياتي گدلاڻ ۽ سنڌي صحافت

بدر ابڙو

ماحولياتي تبديليءَ جو پهريون ذڪر

سنڌ ۾ ماحولياتي ڦيٽاري تي سڀ کان پهرين ڪنهن قلم کنيو؟ اهو ڪافي مشڪل سوال آهي پر جيڪڏهن ان جو جواب ڏيڻ ضروري آهي ته مان شاهه لطيف جو نالو کڻندس، جنهن پراڻ ڍوري واري وهڪري جي ڦٽڻ تي ڪجهه بيت چيا. اهو شاهه لطيف جو ئي زمانو هو جڏهن سنڌو نديءَ پراڻ وارو وهڪرو ڇڏي حيدرآباد ۽ ڄامشوري طرف کان وهڻ جي ڪوشش پئي ڪئي. شاهه صاحب جي وقت ۾ پراڻ ڍوري جو اوج ختم ٿي ويو هو ۽ ڪوري ڪاريءَ سان گڏ بدين جا بندر به ڦٽڻ لڳا هئا. شايد ڪجهه شهر ۽ آباديون به ڦٽي ويون هيون. ان موقعي تي شاهه صاحب پراڻ ڍوري جي ڪنڌي تي بيهي ڪنهن کي مخاطب ٿي پڇيو

ڪر ڪي ڳالهڙيون، ڪندا ڍور ڏٺين جون،
ڪيڻ سي راتڙيون، ڪنهن پر ڏينهن گذارئين؟

اهو شايد 1758ع جو سال هو جڏهن پراڻ ڍورو بلڪل سڪي ويو. شاهه لطيف جي وفات جو سال 1751ع آهي.

سنڌ ۾ گدلاڻ جي شروعات

سنڌ ۾ گدلاڻ يا ماحولياتي ڦيٽاري جا سبب 50 سال اڳ، هنا ئي ڪونه. سواءِ سم ۽ ڪلر جي. سم ۽ ڪلر جا هاڃا سکر بئراج (1933) ۽ غلام محمد بئراج (1947ع کان پوءِ) پوءِ سان ظاهر ٿيا. شروع ۾ لاڙڪاڻي واري پاسي جون اهي زمينون سم ۽ ڪلر کان کاڄڻ لڳيون، جن کي زرخيزي سبب ڪنهن وقت ۾ "سنڌ جو باغ" سڏيو ويندو هو ۽ پوءِ جڏهن غلام محمد بئراج پئي ته لاڙ جون زمينون ڦٽڻ لڳيون. وڏيڪ تباهي تڏهن آئي، جڏهن منگلا ۽ تربيلا بندن ۾ درياهي لٽ جهلجي ويو.

1960ع ۾ سنڌو طاس ٺاهه ۽ درياهن تي بند ٻڌڻ وارا معاملا سنڌ ۾ ماحولياتي ڦيٽاري جا پهريان سبب بڻيا. ان وقت اهو احساس تمام گهڻو هو ته لاڙ ۽ لاڙڪاڻي جون زمينون جو خراب ٿيون آهن. پر سم ۽ ڪلر هوريان هوريان جڏهن عذاب بڻجندا ويا تڏهن ان آزار خلاف خبرون سنڌي اخبارن ۾ ڇپجڻ لڳيون. بئراجن سبب پيدا ٿيل سم ۽ لڻ جي ته اڃڻ سبب، خاص ڪري سنڌو ٻيلڻا ۾ ڪهڙيون تباهيون آيون؟ ان تي پاڻ پوءِ ٿا اچون.

سو پنجاهه سال اڳ ماحولياتي گدلاڻ جو ٻيو ڪريہ تصور ڪونه هو. البت پوءِ جيئن جيئن ڪوٽ وڏي شهر ٿيڻ لڳا، تيئن تيئن گندي پاڻيءَ جي نيڪال جو مسئلو پيدا ٿيو. اڪثر ننڍين وڏن شهرن جي پرسان وڏيون ڪڌيون، تلاءَ ۽ پنڊيون ڊرينيج جو پاڻي ڇڏڻ لاءِ استعمال ٿيون ويون. مثال طور ٽنڊي الهيار واري ڪڌ، خيرپورميرس واري ڪڌ ۽ ٻيون بي شمار اهڙيون ڪڌيون پرڃڻ سان ٽپ، مڇر، مکيون ۽ ٻيا جيوڙا شهرن ۾ بيمارين جو سبب بڻيا. اهڙيون ڍانهون اڄ به بي شمار ننڍين وڏن شهرن مان اچن ٿيون.

جيڪڏهن ائين چئجي ته غلط نه ٿيندو ته سنڌي اخبارون گهٽ ۾ گهٽ 30- 40 سالن کان مکين ۽ مڇرن جي آزار جي نشاندهي ڪنديون آيون آهن ۽ اها شهرن ۾ ماحولياتي گدلاڻ جي نشاندهي جي شروعات هئي. اخبارن ۾ ڇپجندڙ انهن ڍانهن ڪوڪن جو ڪافي اثر ٿيو. اڪثر ڪري ميونسپل ڪميٽيءَ وارا انهن گندن تلائن ۽ شهرن جي گهٽين ۾ جيت مار دوائون ڇٽيندا هئا.

ڊرينيج جو ناقص انتظام ڊگهي عرصي کان سنڌي اخبارن جو موضوع رهيو آهي، پر انهن مسئلن تي اخباري ادارن پاران ڪڏهن به سروي نه ڪرايو ويو ته ڪهڙي شهر ۾ ڪهڙين بيمارين سبب ڪيترا ماڻهو شڪار ٿيا ۽ ڪيترا مري ويا. اسان وٽ ڪنهن ٽريفڪ حادثي ۾ هڪ ماڻهوءَ جو مري وڃڻ هڪ وڏي خبر آهي، پر مليريا وڳهي مرڻ کي صحت کاتي جي ڪوتاهي تصور نٿو ڪيو وڃي. ان ڏوهه جو اندراج ڪنهن به ٿاڻي تي نٿو ٿئي. ان ڪري اهو رڪارڊ ڪٿان به ڪونه ملندو ته هڪ خاص مدي اندر ٽريفڪ حادثن جي ڀيٽ ۾ ڪيترا ڀيرا وڌيڪ ماڻهو ڪنهن خاص ماحولياتي مرض ۾ مئا.

1990ع تائين خاص طور ۽ ڪن حالتن ۾ اڄ تائين مکين ۽ مڇرن جي آزار جون ايتريون ته خبرون ڇپيون جو اڪثر اخبارن تي پڙهندڙن پاران محض اها تنقيد ٿيندي رهي ته اها به ڪا اخبار آهي، جنهن ۾ رڳو مڇرن ۽ مکين جي آزار جون خبرون آهن. واضح هجي ته ڪابه اخبار پڙهندڙ ماڻهو اخبار ۾ فقط پنهنجي پسند جون خبرون پڙهڻ چاهيندو آهي، خاص ڪري اهي، جيڪي ملڪي سياست سان لاڳاپيل هجن، يا وري ڪي تحقيقي مضمون سندن دلچسپي جو سبب بڻجن ٿا. اهو ئي سبب آهي جو اڄڪلهه سنڌي اخبارن ۾ مکين ۽ مڇرن جو آزار توهان کي گهٽ ملندو. اها ٻي ڳالهه آهي ته ماحولياتي گدلاڻ جو اهو قسم اڄ جي تاريخ ۾ ڪالهه کان وڌيڪ آهي.

سنڌي صحافي

عام سنڌي صحافي پنهنجي مزاج ۾ بنيادي طور تي سماج جو هڪ اهڙو رضاڪار سپاهي آهي، جنهن جو مزاج شاعرانو آهي. پر سندس شاعرانو طبيعت ڪنهن وينگس جي زلفن ۾ اٽڪي وڃڻ بدران ڪونه آهي، جيتري سنڌ ۽ سنڌ جي ماڻهن سان عشق ۾ قائل آهي. هو توهان کي ڳالهه ڳالهه تي مون وانگر ٻڌائيءَ جي ڪانڌ ڪا اڏوري سڻ پڙهي ٻڌائيندا ۽ ان سڻ کي سنڌ جي ڪنهن نه ڪنهن مسئلي سان ڳنڍي ڇڏيندا. هو اها به ڪوشش ڪندا ته سندن رپورٽ جو عنوان شاهه لطيف جي رسالي مان ڪا سٽ ٻڌجي ته چڱو.

يورپ ۾ اهڙي جذباتيت کي شايد چڱو نه سمجهيو وڃي ۽ الزام هنيو وڃي ته اهو غيرسنجيدو ۽ غيرمعروضي رپورٽنگ جو رويو آهي پر جن حالتن ۾ اسان رهون ٿا، ان ۾ اهو رويو به غلط نه آهي. اهو بلڪل ممڪن آهي ته وسيلن ۽ تربيت جي کوٽ سبب سنڌي صحافي گهڻو ڪجهه نظرانداز ڪري وڃي، پر اهو ضرور آهي ته هو جيڪي ڪجهه دل سان محسوس ڪندو آهي، اهو هر صورت ۾ اخبار جي نيوز روم تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

هو دماغ کان وڌيڪ دل جي چوڻ تي هلي ٿو. دماغ ڪڏهن ڪڏهن ظلم خلاف مزاحمت کان جهلي جهليندو آهي، پر دل "باغي ڪرمي" جهڙي هوندي آهي، جنهن کي بقول بختاورءَ جي: "تارُن ڦلن جي هير" هوندي آهي. سنڌ صحافين جي اهائي دل آهي، جنهن ڪري هنن ڪيئي ڀيرا تڙ جي وڏين ۽ غيرجمهوري ادارن جي انتقامي ڪاررواين سبب جيل ۽ ڦٽڪا به کاڌا آهن. نه رڳو ظلم برداشت ڪيو آهي پر ان تي فخر به ڪيو آهي.

اڄ جڏهن اسان سنڌي صحافت جي ڳالهه ڪيون ٿا ته اسان کي تسليم ڪرڻو پوندو ته ان ۾ 50 سيڪڙو کان مٿي ٻهراڙين جا مسئلا منظرعام تي اچن ٿا. باقي 50 سيڪڙو ڪن مواد شهري ۽ عالمي معاملن تي ٻڌل هوندو آهي. ويهارو کن سالن کان سنڌي صحافت انساني حقن جي بچاءَ جو اهم مورچو بڻي آهي. مارشل لا جي دور ۾ جڏهن اخبارن تي سخت پابندي هئي، تڏهن به سنڌي صحافين پنهنجي اظهار جا رستا ڳوليا ۽ ڪالمن ۾ علامتي اصطلاحن سان ڪميونيڪيشن جاري رکي.

جڏهن دنيا ۾ ماحولياتي گدلاڻ ۽ اوزون تهه ۾ سوراخ جي مسئلن جي ڪري واويلا ٿي، تڏهن به سنڌي اخبارن سستي نه ڪئي ۽ موٽ ۾ ترت ئي ٻهراڙين مان ماحولياتي گدلاڻ بابت ڪجهون ڦڪيون خبرون اچڻ لڳيون. جڏهن انهن خبرن کي سنڌاري ڇاپيو ويو ته خود ٻهراڙين محسوس ڪيو ته ماحوليات سان سندس زندگي ۽ موت جو ڪيڏو نه گهرو تعلق آهي. ان سان گڏوگڏ مطالعو ڪندڙ نوجوانن پنهنجي ليکي پرڏيهي انگريزي رسالن ۽ ڪتابن مان ماحوليات بابت اهي مضمون ۽ خبرون به ترجمو ڪري سنڌي اخبارن ڏانهن موڪلڻ شروع ڪيون، جيڪي سندن خيال ۾ سنڌين کي ضرور پڙهڻ گهرجن هيون. سنڌي اخبارن ان لاڙي کي همٿايو ۽ مون کي خوشي آهي ته ان سان ماحولياتي گدلاڻ بابت تعليم جي کوٽ ڪنهن حد تائين پوري ٿي. اڄڪلهه توهان کي سنڌ جي ٻهراڙين جا اهي نوجوان

جيڪي اخبارن سان دلچسپي رکن ٿا، ماحوليات بابت چڱي معلومات رکندا نظر ايندا.

تحقيقي رپورٽون

سنڌي صحافت ۾ تحقيقي صحافت جو دور اچا هاڻي آيو آهي. ان ڪري في الحال اهڙو ڪوبہ صحافي نہ آهي، جيڪو مڪمل طور ماحولياتي صحافت سان لاڳاپيل هجي.

ٻہ سال اڳ ڪينجهر جي ڪناري هڪ ننڍڙي شهر جهمپير سان تعلق رکندڙ هڪ دوست رسول بخش درس اطلاع ڏنو تہ ڪينجهر ڍنڍ جو پاڻي ڪارخانن جي زهريلي فوڪ سان زهرجڻ شروع ٿي ويو آهي.

ڪينجهر ڍنڍ جي اهميت کان اسان سڀ واقف آهيون، مسٽر درس سڀ کان پهرين ماحولياتي گدلاڻ ۽ دنيا ۾ ان جي خلاف هلندڙ مهم کي واضح ڪيو. اوزون تہ ۽ گرميءَ جي وڌندڙ درجي جي ڳالہ ڪئي ۽ پوءِ ڪينجهر جي رومانوي داستان، فطرت جي سونهن، ڪينجهر جي ڪوڏن، تفريحي ماڳ واري حيثيت ۽ ڪينجهر مان مرندڙ مڇيءَ جو ذڪر ڪيو ۽ پوءِ ان خطري جي نشاندهي ڪئي، جيڪو نوري آباد جي ڪارخانن جو زهريلو مادو ڪٺي هر سال چوماسي ۾ ڪينجهر ۾ داخل ٿئي ٿو. ڪينجهر ۽ نوري آباد جي وچ ۾ 12- ميلن جو پنڌ آهي ۽ اهي زهريلا مادا نئن لويا Loya ۾ وهي ڪينجهر ۾ پون ٿا.

مسٽر درس پنهنجو ڪم پورو ڪيو. هاڻي اها انهن ادارن جي ذميواري هئي، جيڪي ماحول کي بچائڻ لاءِ ذميوار آهن، جيستائين مون وٽ اطلاع آهي، ان رپورٽ جو ڪوبہ نوٽس نہ ورتو ويو، توڙي جو اها رپورٽ 26- جولاءِ 1995ع تي اخبارن ۾ ڀيهر ڇاپي وئي.

آگسٽ ۽ سيپٽمبر 93ع ۾ ماهوار روح رهاڻ ڏاهيجي ۽ گهاري جي ڪارخانن تي ٻہ تحقيقي فيچر تيار ڪرائي ڇاپيا جيڪي نوجوان صحافي الله بخش راٺوڙ لکيا هئا. سيپٽمبر واري پرچي ۾ ڇاپيل فيچر جو عنوان هو 'گهاري ۾ زهريلو صنعتي- فوڪ 26 سالن ۾ 2500 موت' اها پي وي سي (PVC) ڪارو واري يونٽ مان نڪرندڙ زهريلي فوڪ جي ماڃن تي ٻڌل رپورٽ هئي، جنهن اڍائي هزار کن جانور ماريا هئا. ان ڪارخاني ۾ گئس قاٿڻ سبب ڪجهہ دردناڪ انساني موت بہ ٿيا هئا.

ماهوار روح رهاڻ جولاءِ 1993ع کان سنڌ جي مختلف شهرن جي ماحولياتي مسئلن جي سروي جو ڪم منظور بلوچ جي ذمي ڪيو. هن محنتي قلمڪار پنهنجي پهرين رپورٽ لاڙڪاڻي بابت ڏني. اها رپورٽ آگسٽ 1993ع واري شماري ۾ 'لاڙڪاڻو روزانو 55 ٽن گند هيٺ دٻجي ويندڙ شهر' جي عنوان هيٺ ڇپي. ساڳئي دوست سيپٽمبر 1993ع لاءِ "سکر- بلدياتي ڪرپشن جو شڪار" جي عنوان هيٺ سروي رپورٽ ڏني. آڪٽوبر واري شماري ۾ سهيل سانگي جو جائزو "ڇا ٺٽو مري رهيو آهي؟" جي عنوان سان ڇپيو. سيپٽمبر ۾ منظور بلوچ هڪ فيچر "اجڙيل شهر- شڪارپور" ڇپڻ لاءِ ڏنو. جنوري ۽ فيبروريءَ واري گڏيل پرچي ۾ جيڪب آباد جو جائزو پيش ڪيو ويو. ان کان پوءِ هن رسالي ۾ شهرن جي ماحولياتي مسئلن تي تحقيق جو سلسلو ٽٽي ويو. پر ٽمر جي ٻيلن ۽ ٻلي جي نسل کي موجود خطري تي فيچر شايع ٿيا، جيڪي الله بخش راٺوڙ ۽ انور ابڙي جا لکيل هئا.

انور ابڙو پنهنجي فيچر 'ٻيلڻا جو موت' ۾ نشاندهي ڪري ٿو تہ، سامونڊي ڪنارن ۾، پونڊز شهر جو گند ۽ پورٽ قاسم تي بيٺل جهازن مان وهندڙ تيل آبي، جيوت ۽ ٽمر کي ختم ڪري رهيو آهي. هن هڪ واقعي جو ذڪر ڪيو. جنهن ۾ هڪ جهاز مان ايترو تيل وهايو ويو جو هڪ ميل ۾ تيل جو پٽو ٺهي ويو. اهو تيل ٽمر جي پاڙن تي سخت تہ وانگر ڄمي وڃي ٿو. جنهن سان ٽمر جي واڌ بيهجي وڃي ٿي. هو ٻڌائي ٿو تہ، ماحولياتي گدلاڻ سبب ٻيلڻا ۾ ٽمر جا هاڻي فقط 4 قسم باقي بچيا آهن. انهن مان ٻہ هڪ نسل ايوي سينيا مرينا جيڪو سٺين حالتن ۾ ڏهہ ميٽر بلند ٿي سگهي ٿو، سڄي ڄمار ۾ فقط پنج ميٽر بلند ٿئي ٿو.

'ڪاوش' اخبار سنڌي ۾ تحقيقي صحافت کي چڱو همٿايو آهي ۽ ان تي خرچ بہ ڪري ٿي، ساڳيو لاڙو 'برسات' اخبار ۾ بہ رهيو آهي، جنهن جي عمر هن وقت فقط ڏيڍ سال آهي. اها اٽڪل هڪ سال تائين خاص صفحا ۽ ميگزين جاري ڪندي رهي، جنهن ۾ سائنس ۽ ماحوليات تي بيشمار مضمون ڇپيا ويا. انهن ۾ ماحوليات تي خاص فيچر اسحاق مگريي جا ايل بي او ڊي، جهنگلي جيوت، مڪي ۽ جوئاريون ڍنڍن ۽ سانگهڙ ۽ ٿنڊي آدم ۾ ڪپهہ جي دز تي آهن. ماحوليات تي لکندڙ هڪ ٻيو دوست ڊاڪٽر مرتضيٰ ڏاريجو آهي، جيڪو سنڌي ماهوار 'سائنس ميگزين' جو ايڊيٽر بہ آهي.

بدين مان مصطفيٰ جمالي ۽ عبدالله چانڊيئي بدين ۾ سم ۽ ڪلر بابت هڪ گڏيل تحقيقي مضمون تازو ئي 'ڪاوش' ۾ شايع ڪرايو آهي. جنهن ۾ هنن ٻڌايو تہ ٺٽي ضلعي مان سم ۽ ڪلر جي خاتمي لاءِ 30 سال اڳ کوٽايل سم نالين جي ڀيهر سار سنڀال نہ ٿي آهي، جنهن ڪري فصل خاص ڪري ڦليون، تر، سرنهن، چانهو ۽ سٽي هاڻي ڪونہ ٿا ٿين. ائين بہ ٿيو ويو تہ گذريل برسات ۾ سم نالين جي اٿل اهو علائقو ٻوڙيو.

منڇر

ڪينجهر جو ذڪر پاڻ ڪري آيا آهيون، جيڪا پکيڙ جي لحاظ کان سنڌ جي ٻيو نمبر وڏي ڍنڍ آهي. اها 38 ميل ڊگهي ۽ سراسري طور 50 فٽ اونهي آهي، پر منڇر ان کان بہ وڏي ڍنڍ هئي، جنهن کي ايشيا ۾ مٺي پاڻيءَ جي وڏي ۾ وڏي قدرتي ڍنڍ هجڻ جو اعزاز حاصل هو. ان کي چاڙهہ جي وقت سنڌوءَ جو الهندو نارو ۽ چوماسي ۾ نئن گاج سميت ڪُل 11 برساتي نديون ڀرين ٿيون.

ماحولياتي ڦيٽاري ۽ گدلاڻ سبب منڇر هاڻي پوڙهي ٿي چڪي آهي ۽ مرڻ ڪنديءَ تي آهي. منڇر ڪنهن وقت ۾ سنڌوءَ جو پيٽ بہ رهي آهي، انسان جي ارتقا ۾ بہ ان جو حصو آهي ۽ ان تي دنيا جي هڪ نرالي ثقافت Boat culture موجود آهي، جيڪو دنيا ۾ ڪٿي بہ ڪونهي. اهي پاڻيءَ جي سطح تي ترندڙ ڳوٺ آهن، جن تي ماڻهو ڄم کان موت تائين رهي ٿو ۽ قديم ترين انداز ۾ مڇيءَ جو شڪار ڪري ٿو.

منڇر هاڻي لٽجڻ سبب ذري گهٽ تراڪڙي ٿي وئي آهي، جنهن ڪري پاڻيءَ جو ذخيرو ڪرڻ جي گنجائش گهٽجي وئي اٿس. حفاظتي بند جي موجودگيءَ سبب ڍنڍ اڃا باقي آهي نہ تہ غالباً اها تمام ننڍڙي وڃي بچي ها. هيءَ ڍنڍ وڏي پيماني تي ڊريجنگ گهري ٿي تہ جيئن ان جي اڳوڻي صورت بحال ٿئي، پاڻي وڌي ۽ مڇيءَ جي افزائش ٿئي، ترندڙ ڳوٺن جا ماڻهو منڇر جي پاڻيءَ تي گذارو ڪن ٿا، جيڪو خود انهن ئي ڳوٺن جي وجود سبب گدلو ۽ صحت لاءِ نقصانڪار ٿي چڪو آهي. وڌيڪ مڇي مارڻ لاءِ لالچ ۾ ڊي ڊي ٽي پائوڊر جي استعمال سبب ماحول وڌيڪ خراب ٿيو.

منهنجي خيال ۾ منڇر ڍنڍ "SOS" سگنل ڏيئي چڪي آهي. جيڪڏهن ان کي بچايو ويو تہ نہ رڳو هتان جي قديم نرالي ثقافت باقي رهي سگهندي، بلڪ بهترين معاشي ۽ تفريحي صلاحيتن سبب هيءَ ڍنڍ دنيا لاءِ ڪشش جو سبب بہ بڻبي.

پيار سان فطرت جي منظر ڪشي ڪندڙ سنڌي صحافت کي جڏهن ماحولياتي گدلاڻ جو احساس ٿيو تہ اها چوڪس ٿي وئي. اهو درست آهي تہ ماحوليات جي حوالي سان سڄي دنيا ۾ ڪي خاص ۽ نوان اصطلاح استعمال ٿين ٿا، پر اهو چوڻ صحيح نہ ٿيندو تہ سنڌي ٻوليءَ کي ماحوليات جي ڏس ۾ مناسب اصطلاح نٿا ملن. سنڌي ٻولي ۾ لفظن جو تمام گهڻو ذخيرو آهي ۽ اها بہ قوت آهي تہ ان ذخيري کي استعمال ڪري نئون لفظ يا اصطلاح ڏنو وڃي، جتي ڪو بنہ نئون اصطلاح سامهون اچي ٿو. سنڌي ٻولي ان کي جيئن جو تيئن پنهنجائڻ جي سگهہ بہ رکي ٿي.

آخر ۾ مان چاهيندس تہ ڪجهہ اهڙن رهجي ويل ماحولياتي مسئلن جي نشاندهي ڪندو هلان، جيڪي سنڌي اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپجي چڪا آهن.

زراعت ۽ ٻيلا

زرعي شعبي ۾ ڪُنري ڳاڙهي مرچ جي ايشيا ۾ وڏي ۾ وڏي مارڪيٽ هئي، پر ڏهن سالن کان اتي پاڻيءَ جي کوٽ ۽ زمين ٺڪجڻ سبب هڪ خاص وائرس پيدا ٿيو آهي، جنهن کان پوءِ ڪنريءَ ۾ ڳاڙهو مرچ تمام ٿورو لهڻ لڳو آهي ۽ خطرو آهي تہ ايندڙ ٿورن سالن ۾ لاڙ ۽ ميرپورخاص مان مرچن جي اپت نہ ٿيندي.

ڪيلي ۽ ڪپهہ جون بيماريون امپورٽ ٿيل ٻج جي سبب پکڙيون. ڪيلي جي ٿڙ ۾ اڌوهي ۽ ڪپهہ ۾ پن مروڙ جو مرض پيدا ٿيو. ڪيميائي ڀاڻ ۽ نقلي دوائن جي استعمال سان لڳ ڀڳ هر فصل کي نقصان ٿيو آهي. زهريلن دوائن سبب زمين ۾ زهريلا مادا وڌيا آهن. فقط ڪمند جو ئي مثال وٺجي، جيڪو ڪن علائقن ۾ 60 سيڪڙو گهٽ لهڻ لڳو آهي، اها

ماحولياتي تبديلي ديسي ڀاڻ استعمال نه ڪرڻ سبب ٿي آهي.

هاڻي هڪ نظر سنڌ جي ٻيلن تي: اصولي طور تي ڪنهن به علائقي جي 25 سيڪڙو حصي تي ٻيلا هئڻ گهرجن. سنڌ جي ٻيلي کاتي جي حساب سان سنڌ ۾ فقط 3 سيڪڙو ٻيلا آهن، پر حقيقت ۾ اها صورتحال ڏيڍ سيڪڙو کان مٿي نه آهي. موجوده ٻيلن ۾، 33 سيڪڙو ٻبر، 10 کان 15 سيڪڙو ڪنڊي ۽ ٽين اهم جنس لئو آهي. بئراج ٺهڻ کان اڳ ٻهڻ جا وڻ 10 سيڪڙو هئا، جيڪي هاڻي گهٽجي مس وڃي هڪ سيڪڙو بچيا آهن. ان سان جنڊيءَ جي صنعت کي وڏو ڌڪ لڳو آهي.

درياهه جي صورتحال

ايچ ٽي لئمبرڪ موجب سن 1873ع کان 1904ع جي وچ ۾ حساب هنيو ويو ته سنڌو نديءَ جي ڇوڙ وٽ 97 چورس ميل نئين زمين وجود ۾ آئي. ٿلهي ليکي 30 سالن ۾ 100 چورس ميل يعني بندن ۽ بئراجن کان اڳ سنڌ جي زمين ان حساب سان وڌي رهي هئي، پر هاڻي صورتحال ابتڙ آهي ۽ پاڻيءَ جي کوٽ سبب سمنڊ درياهه جي ڇاڙهن ۾ کاهي پيو آهي. نومبر 1989ع ۾ اسان کي جنگي سر پٽ تي به اونهو کارو پاڻي مليو. جيڪو اڄ به چوماسي جي مند ۾ مٺي پاڻيءَ جو عظيم وهڪرو بڻجي رهي ٿو. جن ڏينهن ۾ جنگي سر پٽ کاري پاڻيءَ سان تار هو ٺٽي وٽ سمر جو 4 فٽ پاڻي هو جڏهن ته ڪوٽڙيءَ وٽ واري اڏامي رهي هئي.

بندن ۽ بئراجن تباهي ڪيئن آندي؟ ڪيٽي بندر جي هڪ ماڻهوءَ کان جڏهن مون اهو سوال پڇيو ته هن شهر کي سمنڊ جو وڪوڙيو آهي، ته هن جواب ۾ چيو: "جڏهن سکر بئراج پيو تڏهن چار آنا (25 سيڪڙو) فرق پيو، پوءِ غلام محمد ۽ ڪوٽڙي بئراج پيا ته سمنڊ جو دٻاءُ وڌي ويو ۽ ملڪ ٽٽڻ شروع ٿي ويو."

بئراج ٺهڻ کان اڳ ڪيٽي بندر لڳ هزارين ٽن ڳاڙهو چانور پيدا ٿيندو هو. هاڻي سڄي تعلقي ۾ فقط اٽي پوک ٿيني ٿي، جتي بئراج جو مٺو پاڻي پهچي ٿو باقي سڄو ملڪ کارو ٿي ويو آهي. هن شهر جي آبادي 1947ع ۾ 25-30 هزار هئي، جيڪا هن وقت مشڪل سان ٻه اڍائي هزار بچي آهي. مون ڊيلٽا ۾ اهڙا ڪيئي ٻيٽ ڏٺا آهن، جيڪي اڄڪله سامونڊي کارين سان گهيريل آهن، پر اتي 60-50 سال اڳ ڳاڙها چانور ٿيندا هئا ۽ اهي ٻيٽ، ٻيٽ نه، درياهه جي ڪنڌين تي زمينون هيون. اهڙا مثال واڙي ابراهيم شاهه کان تعلقي ساڪري تائين سڄي ڊيلٽا ۾ آهن.

سنڌوءَ ۾ گندگي

سنڌوءَ جي حوالي سان ماحولياتي گدلاڻ جو ذڪر ڪندي تڪليف ٿئي ٿي، ته جنهن درياهه کي اسان پاڪ پوتر سمجهون ٿا ۽ ان جو پاڻي پيئڻ لاءِ استعمال ڪيون ٿا، ان ۾ سڄي پاڪستان جي انهن شهرن جي ڊرينيج جو گندو پاڻي شامل آهي، جيڪي ڪنهن نه ڪنهن درياهه جي ڪنڌيءَ تي آهن. ڪابل ندي، سنڌوءَ ۾ پوي ٿي، جنهن ۾ نوشهري جي گندي پاڻيءَ جو نيڪال آهي. اٽڪ، مکڙ، ڪالاباغ، ديري اسماعيل، روهڙي ۽ سکر جو پاڻي سڌيءَ طرح سنڌوءَ ۾ پوي ٿو.

ساڳئي طرح پنجاب جا درياهه سنڌوءَ ۾ پنجاب جي شهرن جو گند شامل ڪن ٿا. اهو ئي پاڻي مختلف شهرن کي واٽر سپلاءِ جي ذريعي ملي ٿو. سکر ۾ ته عجب صورتحال ڏسڻ ۾ آئي آهي، جو اتي جنهن هنڌ شهر جو گندو پاڻي ڪريو ٿي، ان کان ٿوري پنڌ تي لهواري پاسي واٽر سپلاءِ لاءِ پاڻي ڇڪيو ٿي ويو. مون کي خبر ناهي ته سکر ميونسپل سنڌي پريس جي ان واويلا جو نوٽيس ورتو يا نه.

سنڌوءَ ۾ پاڻيءَ جي کوٽ سان ٽمر ۽ سامونڊي جيوت کي نقصان ۽ ڊيلٽائي زمين جي خرابيءَ بابت ته هر ڪو ڳالهائي ٿو پر اها ڳالهه به نوٽ ڪرڻ جي آهي ته هاڻي درياهه تي ويٺل مهاڻا مڇيءَ جي شڪار سان پيٽ پالي نٿا سگهن. درياهه ۾ پاڻي هوندو ته مڇي هوندي! نتيجي ۾ اڪثر مهاڻا پنهنجي ڪرت ڇڏي هاري ٿيندا پيا وڃن. اهڙا واقعا سکر ۽ ڪوٽڙي بئراج جي وچ ۾ عام طور تي هٽجن ٿا. ٻيا تفصيل ڏيڻ کان پاسو ڪندي مان اهو ضرور چوندس ته هتي ڏنل سڀ حوالا سنڌي اخبارن، رسالن ۽ ڪتابن سان گڏ ذاتي مشاهدن تي ٻڌل آهن. ان بنياد تي مان هڪ تجويز اها به ڏيڻ گهران ٿو ته ماحولياتي گدلاڻ تي صحافين تي مشتمل هڪ فورم جي ضرورت آهي، جيڪو ان موضوع تي ماهرن جي مدد سان مستقل ڪم ڪندو رهي ۽ تربيت وٺندو ۽ ڏيندو رهي. ٻي هاڻي ضرورت ان ڳالهه جي به آهي ته ماحولياتي گدلاڻ کان آگاهيءَ جو لٽريچر مقامي ٻولين ۾ اچڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته هيءَ ڄاڻ انتهائي هيٺين سطح تي پهچائڻ ضروري آهي. انگريزيءَ ۾ ڇاپيل مواد سان فنڊ ڏيندڙ عالمي ادارا ته مطمئن ٿي سگهن ٿا، پر اهو مواد عوام جي شعور ۾ واڌاري جو سبب نه بڻبو.

(اختصار سان ڏنل هي مقالو 'شهري' طرفان ڪوٺايل سيمينار 16 سيپٽمبر 1995ع تي پڙهيو ويو)

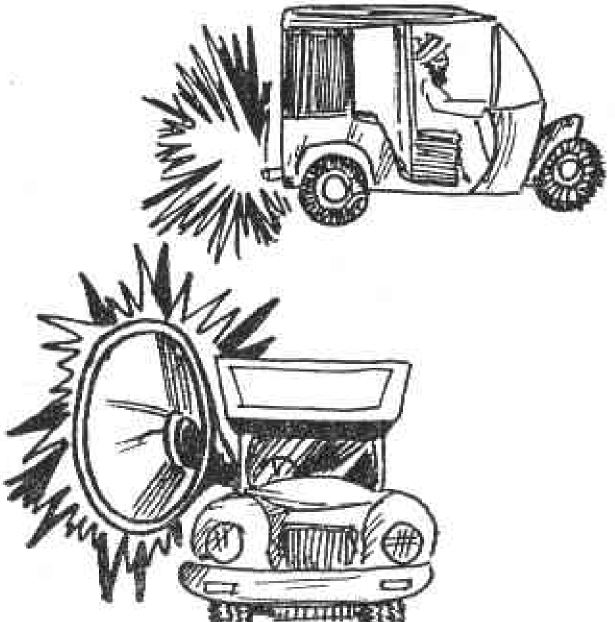

توهان ڇا پيا ڪريو؟

دونهون ۽ گوڙ

اسان جي زندگي

۽ اعصابي نظام

تباهه ڪري رهيا آهن

گهاري ۾ زهريلو صنعتي ڦوڳ

26 سالن ۾ 2500 موت

الهه بخش راٺوڙ

"اسان کي پڪ آهي ته خدا پاڪستان ۾ رهي ٿو. جيڪو هتي هڪ خوفناڪ هاڃي کي روڪي ويٺو آهي! توهان کي ان آسماني قوت جو واسطو ٿا وجهون، ڏورو ترسو! پهرين اسان کي هوائي جهاز ۾ چڙهڻ ڏيو. جڏهن اسان جو جهاز پاڪستان جي حدن مان نڪري وڃي، تڏهن پنهنجي گئس فيڪٽري ڀلي هلائجو!"

اهي لفظ ڪنهن غير اهم يا ڪلر ٽڙيل ماڻهوءَ جا نه آهن ۽ نه وري ڪنهن اڌي رات جو ڇرڪائيندڙ خواب ڏٺو آهي. هي جملا صنعت ۽ سيڙپ بابت فرانس مان آيل هڪ ڪمپني جي ميمبرن جا آهن! جيڪي 'پي وي سي گهارو' خريد ڪرڻ لاءِ اتي موجود هئا.

ان ٽيم جي ماهرن فيڪٽري جو معائنو ڪرڻ کان پوءِ چيو: "فيڪٽري پنهنجو مدو پنج سال اڳ پورو ڪري چڪي آهي. هاڻي ان کي هلائڻ موت کي دعوت ڏيڻ جي برابر آهي."

هيءُ ڪارخانو 1967ع ۾ جپان جي مدد سان لڳو هو پر اهو سچ آهي ته ڪارخاني کي سچ پچ ڪا آسماني قوت هلائي رهي آهي يا وري فيڪٽريءَ جا پورهيت آهن، جيڪي روزگار خاطر سر تري تي کڻي ان کي هلائي رهيا آهن.

فرانسيسي ٽيم ڪارخانو خريد ڪرڻ لاءِ ان ڪري راضي نه ٿي هئي، جو هو ڪارخاني مان پيدا ٿيندڙ صنعتي گندگي ۽ هاڃن جي ذميواري پنهنجي سر تي کڻڻ لاءِ تيار نه هئا. پر ڪارخانو هلي رهيو. ماحول جو توازن ڦٽندو پيو وڃي. ان احساس کان پوءِ ته هو هڪ جوالا مکيءَ جي ڪنڌي تي ويٺا آهن. "ڇا سچ پچ صورتحال ايڏي خطرناڪ آهي؟" مون هڪ مزدور کان پڇيو.

توهان اعتبار نه ڪندو ته 1967ع کان وٺي اڄ تائين هن ڪارخاني مان نڪرندڙ زهريلي پاڻيءَ ۾ اڍائي هزار کن ڍور مري چڪا آهن." محمد اسماعيل ٻليجي ٻڌايو جيڪو پي وي سي ۾ ملازم هو. ڪارخاني ۾ وي اي، ڪلورين ۽ وي سي گئس استعمال ٿين ٿيون، جن مان ڪلورين وڌيڪ خطرناڪ آهي.

ڪارخاني ۾ استعمال ٿيل گئس جڏهن ڦوڳ جي صورت وٺي ٻر واري گندي نالي ۾ پوي ٿي ته حياتي لاءِ موت جي ليڪ ڇڪجي وڃي ٿي. اهو نالو شروع ۾ گندو نالو ڪونه هو. اها ڪارخاني جي مصيبت آهي. جڏهن گندو نالو وهي ٿو تڏهن اتان لنگهندڙن جانورن جي جسم جي کل لهي وڃي ٿي.

"ڇا ڪارخاني وارا نقصان ڀري ڏين ٿا؟" مون پڇيو. موٽ ۾ ٺڪي مرڪ ملي. "واقعي! ملڪ ۾ اهڙو ڪوبه قانون ناهي جنهن هيٺ صنعتي ڦوڳ سبب مئل جانورن جو معاوضو وصول ڪري سگهجي."

"اها فيبروري 1973ع جي ڳالهه آهي، جڏهن ڪارخاني ۾ وي سي گئس جي ٽينڪ ڦاٽي پئي ۽ ان سان گڏوگڏ ماڻهن ڏٺو ته هڪ پورهيت رستم جو جسم ٽوٽيون ٽوٽيون ٿي ويو. اهو ڌماڪو هاليجي ريسٽ هائوس وارن به ٻڌو سندس ڪنهن به ڌماڪي ۾ لڏي ويون هيون." هڪ پورهيت ان واقعي بابت ڏاڍي ڏيرج سان احوال ڏنو. "سائين وي سي زهريلو مادو اتي ۾ لوڻ برابر به ڪونه هوندو آهي.... ڪلورين جي ڳالهه ٿي رهي آهي." هن چيو.

ان پورهيت جي يونين جو ڇا ٿيو؟ مون پڇيو. "ايم بي صاحب پورهيت جي يونينن کي گهرائي ڏهه هزار رپيا ڏنا. بعد ۾ ڏهن سالن تائين ڪين 300 رپيا مليا... ان کان پوءِ الله الله خير صلي."

ڇا صنعتي ڦوڳ گهاري لڳ وڏو ماحولياتي ڦٻاڙو آندو آهي ۽ صنعتي گندگي يا ماحولياتي گدلاڻ انسان، مال ۽ جنگلي جيوت لاءِ موت جو پروانو کڻي بيهي رهي؟ مون مزدورن کان پڇيو.

"سائين هر ماڻهو عياشيءَ ۾ پورو آهي!" هڪ پوڙهي پورهيت مون کي گهوري ڏٺو. جڻ زهريلي گئس جو تدارڪ سندس هٿ ۾ هو.

پي وي سي گهاري جو پورهيت اڪوڻ لونگ خان خاصخيلي ڪارخاني ۾ پراڻو ملازم هو. هن ٻڌايو ته "هتي ڪنهن ماڻهن جو بي هوش ٿي وڃڻ تمام معمولي واقعو آهي. اهڙين روز پيو ٿئي. توهان جيڪڏهن گهوڙو به بي هوش ڏسو ته پڪ سمجهو ته پي وي سي گهارو جي صنعتي ڦوڳ ۽ ماحولياتي گدلاڻ سبب بي هوش ٿيو آهي."

ڪارخاني جي زهريلي دونهين سبب ڇمڙي ۽ دم جون بيماريون عام ٿيا آهن. "ان زهريلي گئس سبب سڀ سيڪڙو ڳوٺاڻن جون ٽنگون سڪي ويون آهن، ڪيئي ڳوٺاڻن ۽ ملازمن جي ڪنڌ جون هڏيون جام (سڪ) ٿي ويون آهن." يونين جي عهديدار ٻڌايو.

هن هيڏي ساري ماحولياتي ڦيٽاڙي جي موٽ ۾ ڪارخانو ڇا ٿو تيار ڪري؟ ۽ پورهيتن کي ڇا ٿو ملي؟ هتي ڪاسٽڪ سوڊا، صابڻ ۽ سوڊا پلانٽ سان گڏ پائيپ ۽ ڪاربائيٽ پلانٽ آهن.

ڪارخاني جي وڏين چمنين مان نڪرندڙ گئس نه رڳو ساهه جي بيماري پکيڙي آهي، پر وڻن جا پن به ڪارا ٿي ويا آهن. ڪارخاني ۾ اندر ڪم جون سهوليتون Working Conditions جو حال اهو آهي، جو ماڻهو ڪم ڪندي بي هوش ٿيو پون. جنهن مزور سان اهڙو واقعو ٿئي ٿو تنهن کي ڪير پياري گهر موڪليو ڇڏين، ته متان ڪارخاني ۾ مري پوي. ڪارخاني جي ڀرپاسي ۾ ڳوٺ نور محمد، ڳوٺ علي محمد ٿهيم، ڳوٺ رمضان مير بحر، ڳوٺ چڱل خاصخيلي ۽ مامون جوکيو آهن. هڪ ٻي آبادي اسٽيل ڪالوني آهي، جنهن ۾ 500 گهر آهن. انهن ڳوٺن تي به ڏوري کي گهڻو اثر آهي.

> جڏهن ڪارخاني ۾ وي سي گئس جي ٽينڪ ڦاٽي پئي ۽ ان سان گڏوگڏ ماڻهن ڏٺو ته هڪ پورهيت رستم جو جسم ٽوٽيون ٽوٽيون ٿي ويو.

اڌڙوٽ عمر جي هڪ مزدور پنهنجين يادگيرين مان ٻڌايو ته اٺ سال اڳ روزاني اجرت تي ڪم ڪندڙ هڪ پٺاڻ گئس جي خارج ٿيڻ سان مري ويو هو. ڪارخاني جي انتظاميه مزدور جي يونينن کي ڪوڙي پاڻي به نه ڏني. ٽي سال اڳ هڪ واقعي ۾ هڪ مزدور مقبول خاصخيلي بجلي جي جهٽڪي ۾ مري ويو. تڏهن به ڪجهه نه ٿيو."

ساڳئي مزدور چيو "جڏهن ڏکڻ کان هوا لڳندي آهي، تڏهن ڪارخاني مان نڪتل زهريلا مادا ان طرف قائم ٿيل اسٽيل ڪالونيءَ کان ٿيندا ڳوٺن ۾ تباهي پکيڙيندا آهن. ڳوٺاڻن ۾ اکين جي بيماري ۽ زڪام عام ٿي ٿئي آهي. جڏهن هوا بند هوندي آهي، تڏهن زهريلا مادا ٻوسٽ سان ملي ڏڪيءَ کي عذاب بڻائي ڇڏيندا آهن. اهڙو ڏينهن قيامت جهڙو هوندو آهي."

جڏهن ٺٽي ضلعي ۾ گهاري ۽ ڌابيجي وٽ ڪارخانا وڌا ويا هئا، تڏهن مقامي ماڻهن کي اميد هئي، ته کين روزگار ملندو پر روزگار ۾ وڏو حصو انهن کي مليو جيڪي ٻاهران آيا هئا. ته پوءِ انهن ڪارخانن مقامي ماڻهن کي ڇا ڏنو؟ صنعتي ڦوڳ، ماحولياتي گندگي، بيماريون، موت، محروميون ۽ اونداهو مستقبل!

هيءُ ڪارخانو 63 ڪروڙ رپين جي لاڳت سان ٺهيو هو پر نواز شريف جي حڪومت 10 ڪروڙ رپين ۾ وڪڻي ڇڏيو هو. ڪارخاني جو تيار مال ڪراچي کان اسلام آباد تائين پکڙيل آهي، پر ڦوڳ ۽ بيمارين کان سواءِ ڪجهه به ناهي.

جڏهن مان "پي وي سي گهارو" کان واپس وري رهيو هوس، تڏهن ماحولياتي گدلاڻ خلاف ڪم ڪندڙ ڪارڪن منهنجي ذهن جي پردي تي ابري آيا. هو Earth Day جي موقعي تي ماسڪ پائي "ترقي کي گدلاڻ کان پاڪ رکو" جا نعرا هڻي رهيا هئا. اڃا مان ڌابيجي مل ايريا تائين پهتو هوندس ته هڪ هارڙي جو لاش نظر آيو. ماڻهو ڪيس دفنائڻ پئي ويا. پڇا تي خبر پئي ته اهو هڪ اهڙي هار جو لاش آهي، جيڪو گهارو پي وي سي ڪارخاني مان نڪرندڙ گئس کان متاثر ٿيو هو. بعد ۾ خبر پئي ته ايس بي ايم گهارو ان واقعي جي جاچ جو حڪم ڏنو آهي. هميشه ائين ٿي ٿيندو آهي. ماڻهو مرندا رهندا آهن. موت آڻيندڙ حالتون تبديل نه ٿينديون آهن ۽ جاچ هلندي رهندي آهي... هلندي رهندي آهي.

نوٽ: هي پلانٽ پرائيويٽائز ٿيڻ کان پوءِ هن وقت بند آهي ۽ هي مضمون ڪجهه سال اڳ گهاري ۾ صنعتي صورتحال جي نمائندگي ڪري ٿو.

نوري آباد جي ڪارخانن جو زهر ڪينجهر ڍانهن

رسول بخش درس

اڄڪله دنيا جو سڀ کان اهم وڏو مسئلو ماحوليات جي آلودگي آهي. سڄي دنيا پريشان آهي ته وايومنڊل ۾ ڦهليل آلودگي کي ڪيئن منهن ڏجي! آلودگي گئس جي صورت ۾ هجي، پاڻياٺ جي صورت ۾ هجي يا آواز جي. يا ڪنهن بي صورت ۾ هجي، انتهائي خطرناڪ ۽ تباهه ڪن آهي.

دنيا جي عظيم فلاسافر روسو سائنسي ترقي تي پهرين ئي راءِ ڏني هئي ته اها سائنسي ترقي فطرت جي خلاف خطرناڪ ثابت ٿيندي. انسان لاءِ سائنس لاتعداد سهوليتون پيدا ڪيون آهن. دنيا کي ميڙي مٺ ڪيو آهي، پر جي بيا نقصان ٿيا آهن، انهن به دنيا کي عذاب ۾ وجهي ڇڏيو آهي، انسان- حيوان- جيو- قدرتي حسن- وڻ ٽڻ، ڪل ڦل سڀ ماحول جي آلودگيءَ سبب ڪومائجي وڃن ٿا.

اوزون ته جهڙي عظيم نعمت کان هي دنيا محروم ٿيندي وڃي ان رفتار سان اوزون ته متاثر ٿيندو رهيو ته هي جڳ دوزخ جون جهيون ٿي ويندو.

ڌرتي تپي ٽانڊو ٿي ويندي ۽ جيو جو زنده رهڻ مشڪل ٿيندو، ان ڏس ۾ سڄي دنيا اپاءُ وٺڻ لاءِ سرگردان آهي ته آلودگيءَ کي ڪيئن گهٽائجي؟ اسان جي ملڪ ۾ ان لاءِ تمام وڏيون رٿائون ۽ ڪوششون هٿڻ ۾ اچن پيون.

سنڌ ۾ تحفظ ماحوليات ادارو قائم ڪري هڪ تمام ذهين ۽ اڪابر شخصيت محترمه مهتاب اڪبر راشدي کي ان جي ذميواري سونپي وئي.

هيستائين ان ڏس ۾ ڪهڙا اپاءَ ورتا ويا آهن. ڪهڙيون وڪون کنيون ويون آهن، اها خدا کي خبر پر اها صرف هڪ اداري جي ذميواري ته ناهي، هي ته هر فرد جو ڪم، سڀني تنظيمن، سڀني ادارن جو ڪم آهي ته ماحوليات کي صاف سٿرو رکڻ ۽ ڪوششون ڪري آلودگي ڦهلجڻ نه ڏيون.

پر اسان وٽ قصو ئي ابتو آهي. ان جو هڪ مثال اسان لاءِ هڪ آئيني جي حيثيت رکي ٿو. سنڌ جي سدا ملوڪ ڪلاسيڪي حيثيت رکندڙ ڍنڍ ڪينجهر، جيڪا نه رڳو اسان جي ـ ڪرافياني سونهن پر تاريخ جو خوبصورت مثال آهي.

اها نوري جام تماچي جي محبت جو مسڪن آهي، ڍنڍ اڄ به سنڌ جي لاءِ هڪ وڏي نعمت آهي، جنهن مان سڄو ـ ڪ پاڪستان مڇي حاصل ڪري ٿو. ڪراچي سميت ڪروڙين ، اٿهو جانور ۽ جيو جيئندان حاصل ڪن ٿا. ان کان سواءِ حسين ،وق رکندڙ جمالياتي حسن جي پرستارن جي لاءِ هي ڍنڍ اڪين لاءِ ـسيس ۽ روح لاءِ راحت آهي. روزانا خاص ڪري هر جمعي تي ـرارين ماڻهو هتي ڪينجهر ڪناري پنهنجي شهري زندگي جي ـ ـنـ ۾ پيٺل ذهن کي هتي اچي سڪون ڏيندا آهن.

اهڙي اهم ڍنڍ کي مجرمانا بي ڌيانيءَ سبب زهر ۾ تبديل ڪيو پيو وڃي. نوري آباد جي ڪارخانن مان خارج ٿيندڙ زهريلو مادو، جنهن ۾ قسمين قسمين ڪيميائي ۽ زهريلا جزا مليل ويا آهن. ڪوهستان جي مشهور نئن (لويا) ۾ ڪڏ ٿي نئين جي پيٽ ۾ 12 ميل ڪن وهي هر سال اچي ڪينجهر ۾ جوڙ ڪن ٿا. اهو سلسلو هر سال جاري آهي. ميڻهن جي منڌ ۾ برساتن جو پاڻي اهو زهر ڇڪي اچي ڪينجهر ڍنڍ ۾ اڇلائي ٿو. پوءِ ڍنڍ جي پاڻيءَ جي حالت ڇا ٿيندي؟

ان ۾ رهندڙ ڪروڙين اربين مڇيون ان زهريلي مادي کي هضم ڪري سگهنديون؟ يا اهو پاڻي انسان، جيو جانور وڻ ٻوٽا برداشت ڪري سگهندا؟ ڍنڍ جي حسن ۾ اهو انتهائي زهريلو پاڻي ڪيڏا ها ڇا ڪندو؟ اهو سوچي ذهن کي ڪوهيڙو وٺي ٿو وڃي.

ان کان سواءِ ڪوٽڙي ۾ مل ايريا جو گندو مادو ڪوٽڙي بئراج وسيلي سڌو ڪينجهر ڍنڍ ۾ اچي داخل ٿئي ٿو. ان جو ثبوت آهي ڪوٽڙي ۾ مل ايريا جو گندو مادو آهي جيڪو ڪوٽڙي بئراج وسيلي سڌو ڪينجهر ڍنڍ ۾ اچي داخل ٿئي ٿو. ڪوٽڙي بئراج ۾ پاڻي جي سطح گهٽجڻ بعد سڄو پاڻي ڪارو ٿي ويندو آهي. انهيءَ پاڻيءَ تي لکين ايڪڙ زمين به آباد ٿئي ٿي ۽ ڪينجهر ڍنڍ ۾ پاڻي به ان بئراج وسيلي داخل ٿئي ٿو.

پاڪستان جي قانون موجب جيڪو به صنعتڪار ڪارخانو لڳائي ٿو ته ان کي قانوني طرح ڪارخاني مان خارج ٿيندڙ زهريلو مادو خارج ڪرڻ يا ان کي فلٽر ڪرائڻ لاءِ فلٽر پلانٽ ضرور لڳائڻو آهي ته جيئن فضا ۽ وايومنڊل آلودگيءَ کان بچي سگهي.

دنيا جي عالمي صحت بابت ادارن پاران به اسان جي ملڪ ۾ ماحول کي صاف رکڻ لاءِ ڪافي رٿائون ڏنيون ويون آهن، جيئن شهرن جا گٽر سسٽم ۽ ان جو نيڪال وغيره. حڪومت کي نوري آباد ۽ ڪوٽڙي ۾ ڪارخانن جي جاچ لهڻ گهرجي ڇو ته قانون جي ڀڃڪڙي ڪندڙ ڪارخانن مان خارج ٿيندڙ زهريلي مادي کي ختم ڪرڻ کان سواءِ سنئون سڌو پيئڻ جي پاڻي کي آلوده ڪرڻ ۽ انساني زندگين سان گڏ جانورن، پکي پکڻن ۽ ڪينجهر ڍنڍ ۾ ڪروڙن جي تعداد ۾ موجود مڇين جي حياتي لاءِ زهر طور نئين لويا ۾ ڇڏي ٿا ڏين ۽ ڪوٽڙي بئراج ۾ داخل ٿا ڪن. خاص طور تي ماحوليات کاتي وارن کي هن اهم مسئلي تي توجه ڏئي انهيءَ خطرناڪ صورتحال کي منهن ڏيڻ گهرجي.

نوري آباد مان خارج ٿيندڙ تمام وڏي مقدار ۾ زهريل مادو هن برسات ۾ پاڻياٺ جي صورت ۾ 12 ميل ڪن وهي هلي ٿو، جيڪو ڪوهستان جي ڪيترن ئي ڳوٺن ۽ آبادين جي پر مان لنگهي ٿو. ان سميت ڪلو ڪوهر شهر ۾ پالارين، جاڪرن جا ڪافي ڳوٺ ان زهريلي پاڻي کان متاثر ٿيا آهن.

ماحولياتي خبرون

1-10-95

روپا ماڙي:

بدين ضلعي ۾ ڪوٽايل سم نالين ۽ واهن جي گذريل 33 سالن ۾ سارسنڀال نہ لهڻ ڪري بدين ضلعي ۾ آبپاشيءَ جو نظام ڊانواڊول ٿي ويو آهي. سم ۽ ڪلر سبب ماحولياتي گدلاڻ سنگين ٿي وئي آهي ۽ زرعي فصل تباهہ ٿي ويا آهن. فصلن جي مند ۾ پاڻي نہ هوندو آهي پر برساتن ۾ ٻوڏ ٻڏي ويندا آهن. هتي آخري ڀيرو 1962ع ڌاري ڪاٺيون ٿيون هيون، پر هاڻي واهن جي پوڇڙين جا نشان بہ ختم ٿي ويا آهن. 1970ع کان پوءِ سم نالن جي هيهر کوٽائي نہ ٿيڻ سبب نالين جا پيٽ گند ڪچري سان ڀرجي ويا آهن ۽ ايشيا جي وڏي ۾ وڏي ٿماٽن جي منڊيءَ ۾ ڏوڙ اڏامي رهي آهي. هزارين آبادگار ۽ پورهيت لڏپلاڻ ڪرڻ تي مجبور ٿي ويا آهن. (رپورٽ دلاور چانڊيو)

2-10-95

دادو:

سنڌو نديءَ جي ساڄي ڪپر تي لکين ايڪڙ زرعي زمين کي سم ۽ ڪلر کان بچائڻ واسطي شروع ڪيل عظيم رٿا رائٽ بينڪ آئوٽ فال ڊرين پراجيڪٽ جي پڇڙي واري رٿا انڊس لنڪ پروجيڪٽ تي ڪم شروع ٿي ويو آهي. هن رٿا هيٺ MNV Drain لنڪ (نارا ويلي ڊرين) زمين جي سم ۽ ڪلر واري پاڻي کي منڇر ڍنڍ ۾ ڇڏڻ بدران هڪ لنڪ لائين ذريعي سڌو سنڌو درياءَ ۾ وهايو ويندو، جنهن سبب ايشيا، جي سڀ کان وڏي مٺي پاڻيءَ جي قدرتي ڍنڍ منڇر ۾ ماحولياتي گدلاڻ وارو سالن کان هلندڙ مسئلو ختم ٿي ويندو. واپڊا اسڪارپ پاران شروع ڪيل هن رٿا جي ڏس ۾ ڪجهہ فني ماهرن خطرو ڏيکاريو آهي تہ هاڻي زهريلو سم وارو پاڻي سنڌو درياهہ کي آلوده ڪندو، جنهن سان آبي جيوت کي بہ خطرو ٿيندو. هن رٿا سبب جوهي ۽ سيوهڻ تعلقي جي نون ديهن، ديهہ دل- ڪارياٽي، شيخ، واهڙ، بيد- سعيد، ڪرم پور، لاشاري، شاهہ ڳڙهہ ۽ ڪاڙڇ جي پنج سئو کان وڌيڪ ايڪڙ زرخير زمين متاثر ٿيندي ۽ هڪ لک کان وڌيڪ آبادي تي مشتمل 200 ڳوٺن جو روزگار متاثر ٿيندو، ڪڻڪ، تر، ساريون ۽ مرچ جا فصل بہ تباهہ ٿيندا، جيڪي هتان جا اهم فصل آهن.

ڪالهہ هن خطري سبب علائقي جي آبادگارن پريس ڪلب آڏو احتجاجي مظاهرو ڪيو ۽ رڙ ڏني تہ ان رٿا کي رد ڪري ايم وي ڊرين جي پاڻيءَ کي منڇر ڍنڍ جي بند لڳ هڪ لنڪ لائين ذريعي سنڌوءَ ۾ ڪيرايو وڃي. حڪومت رٿا جي زد ۾ ايندڙ زمين لاءِ 25 هزار رپيا في ايڪڙ معاوضو مقرر ڪيو آهي، جڏهن تہ في ايڪڙ قيمت هڪ لک رپيا ڄاڻي وڃي ٿي. ماڻهن ملڪ جي اعليٰ اختيارين کي تارون ڪيون آهن ۽ ڪم روڪائڻ لاءِ هلندڙ بلڊوزرن آڏو ليٽي پون ٿا، جن کي پوليس جي مدد سان هٽايو وڃي ٿو.

(رپورٽ عزيز رانجهاڻي ۽ گل ڀنڊ)

3-10-95

ميرپورخاص:

ٿر ۾ ڏڪار سبب ٿرين جي لڏپلاڻ شروع ٿي وئي آهي. مختصر مينهن پوڻ سبب فصل ۽ گاهہ سڪي ويا آهن. مال ۽ مورن جي مرڻ جا اطلاع مليا آهن. مٺي، ڏيپلي، ڇاڇري ۽ نگرپارڪر تعلقن مان ڪيئي ڳوٺن جا ماڻهو بئراج جي ايراضين ڏانهن لڏڻ شروع ٿي ويا آهن. چون ٿا تہ جڏهن ماڻهو ويڙها ويران ڪري وڃن ٿا تہ هتان جا مور اڪيلائيءَ ۾ بيانڪ رڙيون ڪري مري ويندا آهن. (رپورٽ سريش ڪمار)

خيرپور ناٿن شاهہ:

برساتن جو پاڻي لهڻ کان پوءِ سارين کي پراسرار بيماريءَ وڪوڙيو آهي، جنهن سان هزارين ايڪڙ بيٺل فصل تباهہ ٿيو آهي. زرعي دوائون بليڪ تي وڪرو ٿي رهيون آهن.

پيارو لُنڊ:

ميل شاخ ۾ پاڻي جي کوٽ سبب فصل سڪڻ جي خبر آهي.

ڪانوڙ:

ڪراچيءَ جي ڀهراڙيءَ ۾ مليريا پکڙي آهي. سوين ماڻهو بستري داخل ٿيا آهن. رهواسين جي شڪايت بعد بہ انتظاميا قدم نہ کنيو آهي، جنهن کان پوءِ رهواسين ڇتاءُ ڏنو آهي تہ جيڪڏهن ڪو ماڻهو مليريا سبب مري ويو تہ صحت کاتي تي ڪيس داخل ڪبو.

لواري شريف:

لواري ۾ گندگيءَ جي سبب موذي مرض پکڙجي ويا آهن. ڪيئي ماڻهو مليريا، ڪالرا ۽ گيسٽرو ۾ مبتلا ٿي ويا آهن.

4-10-95

ڪراچي:

نيشنل آئل سيڊ ڊيولپمينٽ جي ڊائريڪٽر چيو آهي تہ گذريل سال برساتن کان پوءِ آبادڪارن پاران وقت سر دوائن جي ڇنٽڪار نہ ٿي سگهڻ ڪري نہ رڳو ڪپهہ جي پيداوار گهٽي هئي پر ڪڪڙا بہ زهريلا ٿي ويا هئا.

5-10-95

پيان سعيد آباد:

انڊس لنڪ پروجيڪٽ جي متاثر ڏهن ديهن جي ڏيڍ سئو

آبادگارن جو اجلاس ٿيو. جنهن ۾ فيصلو ڪيو ويو تہ هن رٿا جي خلاف مزاحمت ڪبي.

ڪوٽ غلام محمد ۽ خيرپور ميرس:

صفائيءَ جي ناقص انتظام سبب گٽرن جو گندو پاڻي رستن تي ڪاهي پيو آهي، رستن تي هنڌ هنڌ گند جي ڍيرن سبب مکيون ۽ مڇر وڌيا آهن. بيماريون پکڙيون آهن پر ٽائون ڪميٽي خاموش آهي.

6-10-95

ٽنڊو آدم:

اسڪارپ ايريگيشن جي پاران سب ڊويزن ٽنڊو آدم ۾ لڳايل 400 مان 350 ٽيوب ويل خراب ٿي ويا آهن ۽ ڊگهي عرصي کان بند هئڻ جي ڪري علائقي ۾ سم ۽ ڪلر وڌڻ لڳو آهي. جتي سم ۽ ڪلر موجود هو اتي اڃان اضافو ٿيو آهي. ادارو بد نظميءَ جو شڪار آهي.

گهوٽڪي:

هڪ هاري تنظيم موجب اسڪارپ ڊويزن گهوٽڪي جا سمورا ٽيوب ويل بند آهن. جنهن ڪري حڪومت جا ڪروڙين رپيا ضايع ۽ سم ۽ ڪلر وڌيو آهي.

7-10-95

ڪراچيءَ جي ملير ضلعي ۾ ٻاجهن کي لڳل هڪ بيماري سبب آبادگارن کي ڪروڙين رپين جو نقصان ٿيو آهي. 500 ايڪڙن تي بيٺل گجرن جو فصل تباهہ ٿيو آهي. هن نامعلوم بيماري ۾ پاڻي ڏيڻ جي باوجود ٻوٽا سڙي وڃن ٿا. زرعي کاتي جا اسٽنٽ بيخبر آهن.

(رپورٽ اڪبر بلوچ)

8-10-95

روپا ماڙي:

ڪوسٽل ڊيولپمينٽ اٿارٽيءَ پاران پيئڻ جو مٺو پاڻي پهچائڻ بابت ڪيل غلط سروي سبب ڪافي ديهون ويران ٿي ويون آهن. 1994ع جي ڪيل سروي جي رپورٽ ۾ اهڙا ڳوٺ ۽ ديهون شامل ڪيون ويون هيون جن جو وجود خطي ۾ ڪونہ هو. آگسٽ 1995ع ۾ ڪيل سروي مان خبر پئي آهي تہ مٺي پاڻي پهچائڻ جي ڏس ۾ ساموندي علائقا نظرانداز ڪيا ويا آهن. جنهن ڪري ديهہ پٽي جي ڪڏي، لنڊي، پلہ II، ڀهرلوءَ، ڏارڻ، ٽاٽ، ڪنڊڙي، ٻوهڙڪي، مارڏ ۽ ٻيون ديهون ويران ٿي ويون آهن.

نواب شاهہ:

پنجاب مان ايندڙ سم جي پاڻيءَ جي نيڪال لاءِ واپڊا طرفان ساڍن ٽيويهن اربن رپين جي لاڳت واري ليفٽ بئنڪ ، آئوٽ فال جو ٺيڪو ڏنو ويو آهي. اها رٿا ٽي سال اڳ پوري ٿيڻي هئي.

ٺلهار:

نوجوان سنگت ٺلهار آلودگي جي خلاف هفتو ملهائڻ جي سلسلي ۾ هڪ ريلي ڪئي جنهن ۾ شاگردن واپارين استادن، صحافين ۽ سماجي اڳواڻن شرڪت ڪئي، سندن هٿن ۾ پلي ڪارڊ هئا.

9-10-95

نصيرآباد، ميهڙ:

واره تعلقي اندر سارين جو 75% فصلن تباهہ ٿيڻ جو خطرو آهي. نقلي دوائن سبب فصل کي وڏيڪ بيماريون لڳيون آهن. ميهڙ ۾ پن مروڙ وائرس جي حملي سبب هزارين ايڪڙ فصل تباهہ ٿيڻ ڪري ڏکر جو خطرو ٿيو آهي.

10-10-95

ڪوٽڙي:

ڪوٽڙيءَ جي صنعتي علائقي ۾ قائم ڪپڙن ڌوئڻ جو پاؤڊر ٺاهڻ واري هڪ فيڪٽري مان خارج ٿيندڙ زهريلي پاڻيءَ سون دلار ۽ ديهہ جاگير جي ويهہ هزار ايڪڙ زمين تباهہ ڪري ڇڏي آهي. قديم ڳوٺن لاءِ پيئڻ جي پاڻي جو مسئلو پيدا ٿيو آهي ۽ مرضن منهن ڪڍيو آهي. اڪثر موت السر سبب ٿيا آهن. گذريل سال فيڪٽريءَ جي ساليانا صفائي سبب 10 لک رپين جا بيٺل فصلن تباهہ ٿيا. علائقي ۾ چمڙيءَ جي بيماري پکڙي آهي ۽ پيئڻ جي پاڻيءَ جا کوهہ گجيءَ سان پرجي ويا آهن.

(رپورٽ منظور ميراڻي)

رتو ديرو:

رتي ديري ۾ برف جي ڪارخاني ۾ امونيا گئس جو سلينڊر ڦاٽڻ ڪري 101 ماڻهو بيهوش ٿي ويا ۽ 3 مينهون مري ويون. رات جو 12 وڳي پکيڙيل زهريلي گئس 30 هزار ماڻهن واري علائقي ۾ تباهي آڻي ڇڏي. هزارين ماڻهو ساهہ ٻوساٽجڻ سبب گهرن مان نڪري پيا. ڪيترائي خاندان ٻين ڳوٺن ڏانهن لڏي ويا. فيڪٽري جا ٻہ ملازم گرفتار ڪيا ويا.

(رپورٽ رزاق چنو)

بقايا ماحولياتي بچاءُ ايڪٽ

منهنجي خيال ۾ ضرورت ان ڳالهہ جي آهي تہ مرحليوار عمل جي تصور کي ان ريت ٿي قائم رکجي، جيئن موجوده قانون ۾ گنجائش آهي ۽ پوءِ ان کي IEE ۽ EIA جي گهرجن مطابق ضم ڪري ڇڏجي، جيئن ڪ بل ۾ تجويز ڪيو ويو آهي.

قانون اهڙو هئڻ گهرجي جو شروعات ۾ ان جو اطلاق رڳو انهن تمام وڏن پيروجيڪٽن تي ٿي سگهي، جن پروجيڪٽ بابت معلوم آهي تہ اهي ماحوليات لاءِ نقصانڪار آهن ۽ جيئن جيئن مهارت ۽ ڄاڻ مرحليوار وڌندي وڃي ۽ EPA تجربو حاصل ڪندي وڃي تہ پوءِ اها درجي بہ درجي اهڙن ٻين نقصان ڏيندڙ صنعتي ادارن تي پنهنجو وڌ کان وڌ عمل دخل قائم ڪري.

اهڙي طرح اهو بہ چئي سگهجي ٿو تہ هن مهل تائين اهڙو ڪوبہ قاعدو قانون ڪونہ گهڙيو ويو آهي، جيئن بل جي سيڪشن 8-(i) ۾ گنجائش رکي وئي آهي. جيتوڻيڪ EPA کي اهو غلط تاثر آهي تہ EIS جون گهرجون پنهنجي جاءِ تي موجود آهن.

قانون جي ضرورت:

سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ ڇا واقعي هڪ نئين قانون جي ضرورت آهي يا جيڪي ڪجهہ اسين چاهيون ٿا اهو موجوده قانون ۾ ترميمون ڪري حاصل ڪري سگهجي ٿو؟ ٻنهي صورتن ۾ اها ڳالهہ صاف ظاهر آهي تہ نڪي موجوده قانون ۽ نہ وري تجويز ڪيل بل ڪافي آهي.

اڄ تہ اهڙو چٽو، جامع، سادو ۽ عمل جوڳو قانون ناهيون جيڪو انسان جي صحت جي ڪوالٽي ۽ زندگيءَ جو معيار بهتر بڻائي ۽ جيڪو انسان کي عطا ٿيل قدرتي نعمتن جهڙوڪ، صاف پاڻي، خالص مٽي ۽ صاف هوا کي گدلو ٿيڻ نہ ڏئي ۽ پاڪستان ۾ جيڪا گوناگون زندگي موجود آهي، ان کي گهٽجڻ نہ ڏئي

بقايا : گارڊن نورا ڪشتي

جون چوديواريون ننڍيون هيون، اهو پرامن رهائشي ماحول 1947ع تائين برقرار رهيو. پاڪستان جي تعمير سان ڪجھ برادرين ۽ ٻي آباديءَ جي آمد سبب ڪجھ ملڪيون تبديليون اچڻ شروع ٿي ويون، پر تمام تڪڙيون تبديليون ستر واري ڏهاڪي جي وچ ڌاري آيون، هيءَ بلڊرز ۽ ڊيولپرز جي آمد هئي.

جيئونيڪ ليز جا شرط ۽ گارڊن ايسٽ علائقي جا پنهنجا ضابطا چون ٿا ته:

* گرائونڊ واڌو هڪ منزل اڏي سگهجي ٿي.
* اڏاوت، پلاٽ جي ڪُل ايراضي جي ٽئين حصي کان مٿي نه ٿيندي.
* رهائشين جي چوطرف 10 ۽ 15 فٽ جاءِ کليل رکي ويندي.
* مهڙيون پابنديون بلڊرز کي جوڳي نفعي جو موقعو نٿيون ڏين، تنهن ڪري انهن جي ڀڃڪڙي ڪئي وڃي ٿي.

لالچ داخل ٿئي ٿي

سنڌ بلڊنگ ڪنٽرول آرڊيننس 1979ع هيٺ قائم ڪراچي بلڊنگ ڪنٽرول اٿارٽيءَ سان مڪمل ملي ڀڳت ڪندڙ پاڻ هيٺين سمورين اڏاوتي سرگرمين جي چڪاس لاءِ ذميوار آهن:

- اڏاوت هيٺ عمارتن جي نگراني ۽ معائنو.
- پلاٽن ۽ عمارتن جو غلط استعمال.
- غير قانوني اڏاوتن کي روڪڻ ۽ معائنو.
- قانوني ڪيس داخل ڪرڻ.

بلڊرز ۽ ڊيولپرزن سمورا قانوني ليڪا اورانگهي چار ۽ پنج ماڙ عمارتون اڏڻ شروع ڪيون. جيئن جيئن وقت گذرندو ويو ۽ ڪوبه قانوني قدم نه کنيو ويو، بلڊرز وڌيڪ همٿ ۽ لالچ وٺي ويا، هاڻي منزلن جو تعداد 7 ۽ 8 ٿيڻ لڳو. خالي جاءِ ڇڏڻ وارو لازمي شرط به نظرانداز ڪري سڄي پلاٽ تي اڏاوت ڪئي وئي. (هاڻي ته ماڳهين نوان پروجيڪٽ گهٽين جي مٿان ٺنگيل آهن) ڪاروباري دڪان ۽ ٻي غير رهائشي سرگرمي سبب پلاٽن جي ان علائقي ۾ جتي هڪ ڪان چار ڪٽنب رهندا هئا، هاڻي وڌي 40 کان 60 ڪٽنب ٿيا آهن.

بنيادي سهولتن تي اضافي دٻاءُ سبب گارڊن ايسٽ ۾ رهندڙ سمورن ماڻهن جي زندگيءَ جو معيار هوريان هوريان ڪرندو پيو وڃي.

- ڪي اي ايس سي جي ڊسٽريبيوشن سسٽم تي گهڻو دٻاءُ هڻڻ ڪري ٿن کان سٺ ڏينهن تائين بريڪ ڊائون ٿيو آهي.
- گند ڪچرو کڻڻ وارو عمل خراب ٿي ويو آهي، جنهن ڪري پرپاسي جي گهٽين ۾ ڍپ ۽ گند جا ڍگ ڪٺا ٿيندا پيا وڃن.
- واٽر سپلاءِ سرشتو به بنھ ناڪافي آهي. گهڻا ماڻهو ڪوهه جو بيڪار پاڻي استعمال ڪن ٿا
- گندو پاڻي نيڪال ڪندڙ پائيپ ننڍا آهن، جنهن ڪري گٽرن جو پاڻي مستقل ۽ وڏي پيماني تي رستن تي پکڙجي ٿو.
- فٽ پاٿ ۽ رستا سخت مرمت گهرن ٿا. اهي غير قانوني دڪان ۽ روڊ گئراجن سبب بند آهن.
- رهائشي علائقن جي تڪڙي ڪمرشلائيزيشن سبب دڪان اسڪول، مارڪيٽون، ادارا، ڪلينڪون ۽ ورڪشاپ ٺهي رهيا آهن.

1993ع ۾ 'شهري' CBE پاران ڪرايل هڪ سروي ۾ ظاهر ٿيو ته گارڊن ايسٽ جي علائقي (بزنس رڪارڊر روڊ، نشتر روڊ، سولجر بازار ۽ زولاجيڪل گارڊن جي وچ ۾) 180 غيرقانوني عمارتون ٺهي چڪيون هيون.

نورا ڪشتي راند ڪيئن کيڏي وڃي ٿي...

غيرقانوني اڏاوت جو رستو نورا ڪشتي سان سلهاڙيل آهي. ان راند جا ڪافي دلچسپ قسم، قاعدا آهن ۽ اهي ان مهل تائين قربا رهندا آهن. جيستائين راند هلندي رهي ٿي. لازمي صورتون هي آهن:

راند جو مقصد:

اها خاطري ڪرڻ ته ڪنهن به غيرقانوني اڏاوت کي اڏجڻ کان نه جهليو ويندو.

رانديگر:

ان ۾ ٽن قسمن جا گروهه شريڪ ٿين ٿا.

- بلڊرز/ ڊيولپرز، جن کي وڏو حصو ملي ٿو.
- سرڪاري اختيارين، جن کي KBCA ملائي ٿي، جن کي ننڍو حصو ملي ٿو.
- عوام/ عام ماڻهو جنهن کي اها به خبر نه آهي ته هن سان ٺڳ کيڏيو ويو آهي.

راند جو مدو:

هڪ کان ٽن سالن جي وچ ۾.

راند جا قاعدا: ڪي بي سي اي ۽ ٻين جي رهنمائيءَ ۾ موجود مرحليوار ترتيب هن ريت آهي:

- بلڊرز ڪي بي سي اي کي درخواست ڏني ٿو ۽ منظوري وٺي ٿو ته هو باءِ لاز موجب گرائونڊ واڌو هڪ منزل عمارت ٺاهين.

پر هو بنياد وجهڻ لاءِ سڄي پلاٽ ۾ ڪرائي ڪرائي ٿو. "قاعدن موجب" ڪي بي سي اي بلڊر کي هڪ شوڪاز نوٽيس ڏني ٿي ۽ اهو به ٿي سگهي ٿو ته بظاهر ٽوڪن طور عمارت جو ڪجھ حصو ڊاٺو به وڃي. (جيڪي موجود هجي) بلڊر انهن جي هڪدم مرمت ڪرائي وٺي ٿو. (راند جي مدي دوران هن قسم جون ٻيون به ڪوڙيون پچ ڊاهون وقت به وقت ٿينديون رهنديون آهن.)

بلڊر هيٺين عدالت ۾ ڪيس داخل ڪري ٿو. (جيڪا ان جي مالي حدن واري دائره اختيار ۾ نٿي اچي. يعني انهن کي اها اجازت نه آهي ته اهي 5- لک روپين کان مٿي ماليت وارا ڪيس هلائين ۽ اهڙيءَ طرح هو 'اسٽيٽس ڪو' حڪم نامو وٺي ڪم اڳتي وڌائي ٿو.

'اسٽيٽس ڪو' حڪم (جيڪو حيرت آهي ته اهو ضروري نٿو سمجهي ته پروجيڪٽ جي اڏاوت جو حقيقي مرحلو ڏسي ۽ رڪارڊ ڪري) جي ڀڪ هيٺ ڊيولپر ڪيئي ٻيون غيرقانوني منزلون وڌيڪ آزاديءَ سان ٺاهيندو هليو وڃي ٿو. KBCA ان موقعي تي ڪجھ به نٿي ڪري سگهي، ڇاڪاڻ ته اهو عدالت جي حڪم خلاف ڪم ڪري 'عدالت جي توهين جو ارتڪاب' ڪرڻ آهي.

ڪي بي سي اي 'بي وس' آهي، خاص ڪري ان وقت جڏهن مٿن ڪامورن ۽ سياسي شخصيتن پاران دٻاءُ پوي ٿو. هو SDM/AC (جمشيد ڪوارٽرز) ۽ SHO (سولجر بازار) ڏانهن ليٽر موڪلين ٿا ته ڪين اسٽيٽس ڪو تي عمل ڪرائي ڏنو وڃي ۽ ڪم بند ڪرايو وڃي. پر ڪوبه ڪجھ به نٿو ڪري. شايد رانديگر چانهه جو وقفو ڪري رهيا آهن.

DC/SDM وٽ هڪ ڪرمنل ڪيس داخل ڪيو وڃي ٿو. پر غيرقانوني اڏاوت جو عمل جاري رهي ٿو. ننڍا غير واضح نوٽيس اخبارن ۾ ڏنا وڃن ٿا، عوام (جن مان اڪثر ماڻهن ان پروجيڪٽ ۾ وڏيون رقمون سيڙايون هونديون آهن) کي خبردار ڪيو وڃي ٿو ته اهو پروجيڪٽ غيرقانوني آهي.

ڪي بي سي اي ڪراچيءَ جي ڪمشنر معرفت ڊسٽرڪٽ رجسٽرار ڏانهن نوٽيس موڪليا وڃن ٿا ته پروجيڪٽ ناجائز ۽ غيرقانوني آهي ۽ اهو B- ليزين (B-leases) کي نه ڏنو وڃي. KESC، KWSB ۽ SSGCL کي هدايت ڪئي وڃي ٿي ته اهي بجلي، پاڻي، ڊرينيج ۽ گئس جا ڪنيڪشن نه ڏين. پر ڪنهن نه ڪنهن ريت اثر رسوخ رکندڙ (هوشيار) بلڊر پنهنجو رستو شايد قانون (۾ جهول) جي ڪري کڍي وڃن ٿا.

بنا ڪنهن منظور ٿيل ريگيولرائيزيشن/ تڪميلي پلان (جيڪو KBCA عمارت جي ناجائز هئڻ ڪري جاري ڪري نٿي سگهي) جي فليٽن جا خريدار انهن ۾ اچي ويهي رهن ٿا ۽ بلڊر پنهنجي وڏي نفعي سميت نڪري، وڃي ٿو. (جيڪو راند جي ٻين رانديگرن جي وچ ۾ حصو پتي ڏئي ٿو!)

سو، نوراڪشتيءَ جا عظيم فاتح اصل ۾ بلڊرن، ڪي بي سي اي ۽ ٻيون اختياريون آهن ۽ هارائيندڙ ڌر گارڊن ايسٽ ۾ رهندڙن جو جيئڻ ڀوءِ تيئن وڌندڙ تعداد آهي.

کيڏي نه ڪاميابيءَ سان هيءَ راند کيڏي وئي ۽ مقامي ڪلاڙين اعليٰ هنر ڏيکاريو. سو هن حقيق مان ڏسي سگهبو.

ڳاڙيل ويهن سالن ۾ ڪي بي سي اي وارن گارڊن ايسٽ ۾ هڪ به غيرقانوني عمارت جو ڪم نه روڪيو

سٽيزن گروپ پاران عمل:

بهرحال نااميديءَ واري صورت ڪونهي. شهري گروپن پاران سنڌ هاءِ ڪورٽ کان ڪجھ پروجيڪٽن تي ڪامياب منع نامو حاصل ڪيا ويا آهن. 'شهري' سي بي اي ڪوشش پئي ڪري ته گارڊن ايسٽ ۾ رهندڙ ماڻهن جا گروپ منظم ڪ نوار ڪشتي وڙهندڙن کي منهن ڏجي ۽ ان کي بچائي وٺجي، جيڪو هن خر حالت ۾ بچيو آهي.

ڪي ايم سي جي ايڊمنسٽريٽر مسٽر فهيم زمان، ڪي بي سي اي جي چئرمين مرزا مقبول ۽ ٽيڪنيڪل صلاحڪار پروفيسر مقبول احمد جي مدد سان، شهرين جي هن گروپ ڪي ايم سي/ ڪي بي سي اي زون IX جي واسطيدار عملدارن انجنيئر رئوف اختيار فاروقي، چيف ڪنٽرول، انجنيئر ايس ايم آر زيدي الواسطي، ڪنٽرول بلڊنگس، آرڪيٽيڪٽ سيد اصغر علي رضوي، ڊپٽي ڪنٽرولر بلڊنگس، انجنيئر صفدر علي مگسي، اسسٽنٽ ڪنٽرولر بلڊنگس سان هفتيوار گڏجاڻين جو سلسلو شروع ڪيو آهي ته جيئن لڳ ڀڳ 21- عدد زير تعمير غيرقانوني پروجيڪٽن کي مانيٽر ڪري سگهجي.

انهيءَ وچ ۾....

ٻئي طرف نوارڪشتي وڙهڻ وارا ٻيا طاقتور رانديگر ٻاهر ويهي ڏاڍي جوش سان پنهنجي لاءِ راند جو ميدان ڳولي رهيا آهن. گارڊن ايسٽ ۾ بلڊنگون کڻڻ لاءِ اٽڪل ڏهه درخواستون KMC/KBCA وٽ انتظار ۾ پيون آهن. (گذريل تجربو ٻڌائي ٿو ته اهي سڀ درخواستون اڳتي هلي غيرقانوني وڏين اڏاوتن وارن فليٽن ۾ تبديل ٿي وينديون.) هن مهل تائين KBCA فقط ان ڪري اجازت نه ڏني آهي ۽ راند شروع نه ٿي آهي، جو گارڊن ايسٽ جي پلاٽن جون ليزون 3- جولاءِ 1995ع تي ختم ٿي ويون آهن ۽ اڃا تائين نيون نه ڪيون ويون آهن.

ڪير ٿو چوي ته خدا ڪونهي؟!؟؟

(عوامي مسئلن سان دلچسپي رکندڙ رولينڊ ڊي سوزا/ اليڪٽريڪل ڪنسلٽنگ انجنيئر آهي.)